

Čimbenici prilagodbe djeteta na razvod roditelja sa stajališta odgojitelja

Kurtanjek, Mateja

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:147:563353>

Rights / Prava: [Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Unported / Imenovanje-Nekomercijalno-Bez prerada 3.0](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-30**

Repository / Repozitorij:

[University of Zagreb Faculty of Teacher Education - Digital repository](#)

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ**

Mateja Kurtanjek

**ČIMBENICI PRILAGODBE DJETETA NA RAZVOD
RODITELJA SA STAJALIŠTA ODGOJITELJA**

Diplomski rad

Zagreb, rujan, 2020.

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ**

Mateja Kurtanjek

**ČIMBENICI PRILAGODBE DJETETA NA RAZVOD
RODITELJA SA STAJALIŠTA ODGOJITELJA**

Diplomski rad

Mentor rada:

dr. sc. Ema Petričević

Zagreb, rujan, 2020.

SAŽETAK

Razdvajanje roditelja pogađa sve veći broj djece i predstavlja teško razdoblje za dijete, a posebno u slučaju konflikata među roditeljima. U takvim situacijama djeca su izložena riziku od različitih oblika emocionalnog zlostavljanja. S obzirom da je vrtić jedno od važnih okruženja za dijete djelatnici u vrtiću mogu pridonijeti prilagodbi djece na razdvajanje roditelja. Stoga je cilj ovoga rada bio ispitati čimbenike prilagodbe djeteta na razdvajanje roditelja sa stajališta odgojitelja. U tu svrhu provedeno je kvalitativno istraživanje. Intervjuirano je 9 odgojiteljica iz različitih vrtića u Hrvatskoj i provedeno kodiranje odgovora. Glavni nalazi istraživanja pokazuju da sva djeca imaju poteškoća u prilagodbi na razdvajanje roditelja, a najčešće ih ispoljavaju kroz osjećaj krivnje, razdražljivost, regresivna ponašanja, probleme s poslušnošću, povlačenjem u sebe, tantrume, poremećaje hranjenja, ali i kožne probleme poput dermatitisa. Ponekad se može primijetiti favoriziranje jednog roditelja. Kao najvažnije pozitivne čimbenike prilagodbe djece na razdvajanje odgojiteljice navode razdvajanje roditelja bez konflikata te iskren pristup roditelja prema djeci i odgojiteljima. Za uspješniju prilagodbu djece na razdvajanje roditelja u svojem radu odgojiteljice navode više podrške i razumijevanja, njegovanje dobrog odnosa u koje dijete može imati povjerenja, ciljane grupne aktivnosti (primjerice, opuštajuće aktivnosti, slikovnice za ispoljavanje osjećaja), prilagođavanje grupnih aktivnosti (primjerice, onih koje uključuju obitelj), a s obzirom na različito doživljavanje razdvajanja roditelja, ističu važnost individualnog pristupa (primjerice, osluškivanje potreba djece, ohrabrivanje, tehnike aktivnog slušanja...). Odgojiteljice se većinom ne osjećaju kompetentnima za rad s djecom razdvojenih roditelja. Kao važne izvore podrške vide pomoć stručnih suradnika i kolega te smatraju da bi im pomogle dodatne edukacije. Rezultati istraživanja su u skladu s Bronfenbrennerovim modelom okoline i ukazuju na to da je osim kvalitetnog odnosa između roditelja i djece na razini mikrosustava za dobru prilagodbu djeteta na razdvajanje roditelja važan i kvalitetatan odnos između roditelja i djelatnika vrtića na razini mezosustava.

Ključne riječi: dijete, razdvajanje roditelja, prilagodba, vrtić, odgojitelji

SUMMARY

Parental separation affects an increasing number of children. In the case of conflicts between parents children could be at risk of emotional abuse. Since kindergarten is one of the important environments for a child, the aim of this paper was to examine the factors of child adjustment to parental separation from the preschool teachers' perspective. In order to achieve this goal, a qualitative research was conducted. Nine preschool teachers from different kindergartens in Croatia were interviewed and their answers were coded into categories. The main findings of this study show that all children have difficulties while adjusting to parental separation. They most often manifest it through guilt, irritability, regressive behaviors, withdrawal, tantrums, feeding problems, but also skin problems such as dermatitis. Sometimes favoring of one parent can be noticed. As positive factors in the adjustment to parental separation, preschool teachers state civilized separation without conflicts, honest approach to children, good relations with children and preschool teachers. Within their own practice, preschool teachers emphasize the need for more support and understanding, quality relationship with child, targeted group activities (e.g., relaxing activities, picture books to express feelings), adapting group activities (e.g., that involve the family), and the importance of an individual approach which meets the needs of children (e.g., encouragement, active listening techniques...). Educators mostly do not feel competent to work with children of separated parents, but they believe that additional education, the help of professional associates and the support of fellow educators would be useful. The results of the research are in line with Bronfenbrenner's model of the environment and indicate that in addition to the quality relationship between parents and children at the microsystem level, a good relationship between parents and kindergarten staff at the mesosystem level is important for quality adjustment to parental separation.

Key words: child, divorce, adjustment, kindergarten, preschool teachers

SADRŽAJ

1. UVOD.....	5
2. OBITELJ KAO ZAJEDNICA	6
2.1. Brak.....	6
2.1.1. Uloga roditelja u zajednici.....	7
2.1.2. Uloga roditelja u socijalno-emocionalnom razvoju djeteta.....	8
2.2. Dijete kao punopravni član obitelji.....	11
3. RAZDVAJANJE RODITELJA U OČIMA DJETETA	12
3.1. Utjecaj razdvajanja roditelja na dijete.....	15
3.1.1. Problemi s prilagodbom	15
3.1.2. Psihološki problemi.....	16
3.1.3. Moguće zlostavljanje djeteta	17
3.1.4. Odbijanje kontakata s jednim roditeljem.....	18
4. ČIMBENICI PRILAGODBE DJETETA NA RAZVOD RODITELJA	18
4.1. Uloga roditelja na proces prilagodbe djeteta	19
4.2. Uloga odgojitelja na proces prilagodbe djeteta	24
4.2.1. Rad s djecom.....	24
4.2.2. Rad s roditeljima	25
4.3. Prevencija emocionalnog zlostavljanja djece u vrijeme razdvajanja roditelja	27
5. CILJ I PROBLEM ISTRAŽIVANJA.....	27
6. METODA ISTRAŽIVANJA	28
7. REZULTATI ISTRAŽIVANJA.....	28
8. RASPRAVA	33
9. ZAKLJUČAK	36
10. POPIS LITERATURE	38
11. PRILOG	43
Izjava o izvornosti završnog rada.....	45

1. UVOD

Razvod braka u današnje vrijeme je iznimno čest te se ubraja u jedno od najstresnijih iskustava koja djeca mogu doživjeti (Buljan Flander i Roje Đapić, 2020). Razdvajanje roditelja postaje problematično za djecu kada postanu žrtve sukoba roditelja, odnosno kada roditelji ostaju u štetnom braku „zbog djece“. Takvi visokokonfliktni brakovi znaju lošije djelovati na dijete nego sam čin razvoda (Cummings i O'Reilly, 1997).

Koji god razlozi bili posrijedi, nepravedno je za osobno nezadovoljstvo kriviti djecu te im tako stavljati teret odgovornosti za održavanje obitelji na okupu. Tako se djeci šalju krive poruke da je u životu potrebno patiti u najbližim odnosima. (Buljan Flander i Roje Đapić, 2020). Djeci je najteže prihvatiti činjenicu da se roditelji rastaju obzirom da je riječ o najranjivijoj skupini. Upravo iz tog razloga djeca su podložna različitim načinima ponašanja koja će predstavljati odgovor na razdvajanje roditelja. Jasno je kako ne postoji jedinstvenost u obrascima ponašanja kod djece s obzirom na to da je svako dijete individua za sebe. Ono što je potrebno istaknuti je činjenica da roditelji te odgojitelji trebaju biti usmjereni na dobrobit djeteta, tj. usmjereni na posebne oblike suradnje kako bi se ostvarili najbolji uvjeti za rast i razvoj djeteta. Kako je vrtić jedno od važnih okruženja za dijete cilj ovog rada bio je istražiti čimbenike prilagodbe djeteta na razdvajanje roditelja sa stajališta odgojitelja. Nastoji se uočiti na koji način odgojitelji prepoznaju da je dijete u procesu prilagodbe na razdvajanje roditelja, koji su pozitivni čimbenici prilagodbe djeteta na razvod roditelja, kako odgojitelji mogu pomoći djetetu da se prilagodi novoj situaciji razvoda roditelja te koliko se osjećaju kompetentnim za rad s djecom razvedenih roditelja. Rezultati provedenog istraživanja daju korisne smjernice za unapređenje kvalitete rada odgojitelja s djecom u krizi zbog razdvajanja roditelja.

Rad se sastoji od nekoliko temeljnih poglavlja. Poglavlje "*Obitelj kao zajednica*" prikazuje teorijsko označavanje braka te ulogu roditelja u zajednici kao i ulogu roditelja na socio-emocionalni razvoj djeteta. Poglavlje "*Razdvajanje roditelja u očima djeteta*" prikazuje temeljne uzroke razvoda braka te utjecaj razdvajanja roditelja na dijete. Naglašava se utjecaj razdvajanja roditelja na dijete gdje su istaknuti problemi s prilagodbom, psihološki problemi, moguće zlostavljanje djeteta, razvijanje socijalnih problema te otuđivanje. Poglavlje "*Čimbenici prilagodbe djeteta na razdvajanje roditelja*" prikazuje ulogu roditelja na proces prilagodbe, ulogu odgojitelja na sam proces prilagodbe kao i prevenciju emocionalnog zlostavljanja djece u razvodima roditelja. U petom, šestom, sedmom, osmom i devetom

poglavljju prikazani su cilj i metode istraživanja, rezultati istraživanja, rasprava te glavni zaključci.

Važno je napomenuti da se u radu koristi i izraz „*razdvajanje roditelja*“, a ne samo „*razvod*“ jer se razvod odnosi na formalno-pravni termin. Za dijete je sasvim svejedno jesu li roditelji bili u oformljenom braku ili izvanbračnoj zajednici. Na taj se način razdvajanju roditelja pristupa iz pozicije djeteta, a ne formalno-pravnog aspekta uređenja njihovih odnosa (Roje Đapić, Buljan Flander i Galić, 2020).

2. OBITELJ KAO ZAJEDNICA

Obitelj predstavlja temeljnu društvenu stanicu na kojoj u osnovi počiva život te opstanak ljudskog roda. U tom kontekstu ujedno je obitelj i temeljni odgojni činitelj od kojeg u najvećem dijelu ovisi kako fizičko tako i moralno, odnosno društveno te u konačnici i kulturno oblikovanje budućih generacija. Može se reći kako je obitelj stoga snažan činitelj rasta i razvoja pojedinaca pa samim time i čitavog društva (Zaninović, 1975). Dijete u obitelji stječe iskustva i izgrađuje vlastite stavove.

Suvremena, moderna obitelj, suočena je s različitim problemima i pritiscima, koji potiču razvijanje osjećaja osamljenosti kod njenih članova, kao i osjećaj nemoći te nedovoljne kompetentnosti u odgoju djece i mladih. Ubrzani i stresni životni ritam uzrokovao je slabljenje društvenih veza i pogodio nastanku brojnih egzistencijalnih problema s kojima se suočavaju današnje moderne obitelji (Miliša, 2014).

2.1. Brak

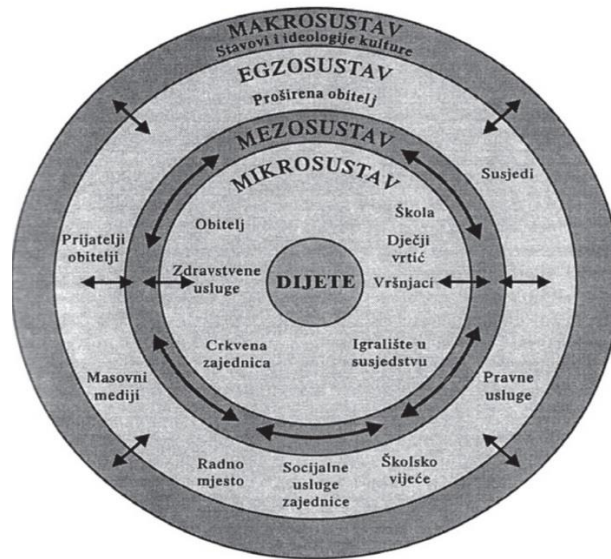
Brak se smatra jednom od najvažnijih i osnovnih društvenih institucija (Juul, 1995). Prema Ukomi (2010), brak je duhovna i fizička zajednica muškarca i žene, a taj je brak u biblijskom ili grčkom konceptu namijenjen doživotnom druženju supružnika. Encarta (2010 prema Eyo, 2018) brak definira kao pravni odnos supružnika, odnosno pravno priznati odnos, posebno civilnim ili vjerskim obredom, između dvoje ljudi koji namjeravaju živjeti zajedno kao partneri. Brak se obično definira kao partnerstvo dva člana suprotnog spola, poznatog kao muž i žena (Maleš, 2012). Ipak, znanstvenici koji proučavaju ljudsku kulturu i društvo ne slažu se oko toga može li se brak univerzalno definirati, poglavito danas kada su u određenim zemljama dozvoljeni istospolni brakovi. Uobičajene uloge i odgovornosti muža i žene uključuju zajednički život, seksualne odnose među supružnicima, dijeljenje ekonomskih resursa i

prepoznavanje kao roditelja svoje djece iako postoje i nekonvencionalni oblici braka koji ne uključuju ove elemente (Rakić, 1983).

Najzastupljenija vrsta obitelji je monogamna bračna obitelj. Ipak, postoje razne vrste brakova i obitelji. Tako se u novije vrijeme susrećemo s nekonvencionalnim oblicima braka (Murdock, 1949) homoseksualnim brakovima, obitelji s više žena (poligamija), ili više muškaraca (poliandrija), izvanbračne zajednice (kohabitacije)... U današnje vrijeme obitelj često doživljava transformacije, što je odraz religijskih i kulturalnih bogatstava (Bettelheim, 1987.) Bez obzira na vrstu braka za dijete i njegovu psihosocijalnu prilagodbu najvažnija je kvaliteta odnosa, kohezivnost i prilagodljivost. Kohezivnost se odnosi na stupanj međusobne emocionalne povezanosti članova obitelji, dok je prilagodljivost sposobnost obitelji da balansira između obiteljske stabilnosti i promjene (Ljubetić, 2007). No, obitelj ne djeluje izdvojeno od ostatka društva, pa će u sljedećem poglavlju biti opisana uloga roditelja u zajednici.

2.1.1. Uloga roditelja u zajednici

Obitelj predstavlja dio šire društvene zajednice koja se nalazi u stalnom, tj. međusobnom odnosu. Na taj način svaka je obitelj pod utjecajem kako susjedstva tako i društvene zajednice, kulture i brojnih drugih čimbenika. Stoga je obitelj moguće promatrati kao određeni mikrosustav koji se nalazi unutar konstantne interakcije s nekim širim okruženjem (Kihak, 2013). U tom kontekstu najprije će se promotriti tzv. *Bronfenbrennerova teorija ekoloških sustava* (Bronfenbrenner i Morris, 1998) koja se predstavlja u obliku koncentričnih kružnica. Unutar samog centra Bronfenbrennerovog modela je dijete. Bronfenbrennerov cilj (2005) je bio skrenuti pažnju teoretičarima razvoje psihologije na značaj okruženja u kojemu dijete odrasta na njegov razvoj. Bronfenbrenner tvrdi da je za cjelokupno poimanje ljudskog razvoja potrebno sagledati ekološki sustav u cjelini u kojemu se taj razvoj odvija. Vidljivo je kako je dijete u središtu, a obitelj dio mikrosustava u konstantnoj interakciji s društvenom okolinom. Za razumijevanje procesa koji se odvijaju unutar obitelji te kako bi se izvršila što je adekvatnija potpora rastu i razvoju djece i obitelji, nužno je biti svjesnim velikog utjecaja mezosustava unutar kojeg je obitelj smještena, odnosno šireg sociokulturalnog sustava koji zajednicu čini na okupu i čini egzosustav, a na posljetku i čitavog makrosustava. Mezosustav je sustav koji povezuje više djetetovih mikrosustava (primjerice, roditelje i odgojitelje), egzosustav se odnosi na socijalna okruženja u kojima dijete neposredno ne sudjeluje (primjerice, lokalna vlast), a makrosustav u tom kontekstu označuje odnos pojedinca naspram države, pripadnost određenoj kulturi, društvu, ekonomski položaj (Eret, 2011).

Slika 1. Bronfenbrennerov ekološki model okline

Izvor: Vasta, Haith, Miller, 2005, 61

Dječji vrtić je također dio mikrosustava, ali i mezosustava jer međusobni odnosi između roditelja koji se razdvajaju i odgojitelja također utječu na dječji razvoj. Mezosustav kao takav povezuje sve odnose u mikrosustavu, npr. obitelj s vrtićem/ školom. Što su ti odnosi povezaniiji, djetetovo odrastanje će biti sigurnije i skladnije.

U ovom radu ćemo se usmjeriti na mikrosustav i mezosustav unutar kojega je fokus na djetetu i njegovom doživljavanju razdvajanja roditelja.

2.1.2. Uloga roditelja u socijalno-emocionalnom razvoju djeteta

„Obitelj čine interakcije svih njenih članova, njihova osjećanja jednih za druge i način kako su oni integrirani u dnevni život, a najsretnije su one obitelji koje djeluju s brigom i poštovanjem jedni prema drugima“ (Bettelheim, 1987).

Mickel (1994, prema Ljubetić, 2007) navodi kako postajemo humani i rastemo u humanosti kroz njegovanje obiteljskih odnosa te su upravo najbitnije značajke obitelji ljubav i pripadanje.

Roditelji su ti koji prvi uče djecu socijalnim normama, vrijednostima i ponašanju (Brim, 1966). Prema Katz i McClellan (1997) obiteljske i kulturne vrijednosti pomažu djeci da:

- razviju sposobnost empatije, nauče upravljati i regulirati emocije;

- razvijaju, razumiju i upravljaju odnosima s drugima i jačaju socijalne vještine za održavanje tih odnosa;
- ojačaju kognitivne vještine potrebne za pristup zadacima i postizanje ciljeva.

Obitelj je prvo socijalno okruženje djeteta te je stoga vrlo važna privrženost prema roditeljima. Teorija privrženosti ima polazište u činjenici da je za preživljavanje svakog ljudskog bića u najranijoj dobi neophodna briga odraslih.

Bowlby u svojoj teoriji privrženosti (1969) naglasak stavlja na stvaranje ranih veza i kvalitetu brige u dojenačkoj dobi koja je temelj za kasnije funkcioniranje pojedinca i formiranje privrženog ponašanja. Temeljem se smatra kvaliteta odnosa roditelj – dijete. Stvaranjem ranih veza s djetetom, odgovaranjem na njegove zahtjeve i signale, roditelj zapravo utječe i pridonosi kvaliteti odnosa. Bowlby je smatrao da je čvrsta veza između majke i djeteta posebno uočljiva u stresnim situacijama te je rezultat biološke želje za bliskošću nastale kroz proces prirodne selekcije. Privrženo ponašanje ima ishod u povećanoj bliskosti djeteta prema objektu privrženosti (obično prema majci).

Berk (2008) navodi kako se privrženost razvija kroz četiri stadija.

Prvi stadij preprivrženosti se javlja od rođenja do šestog tjedna djetetova života te novorođenče urođenim signalima privlači pozornost odraslih gledanjem u oči, osmjehivanjem, plačem te hvatanjem (dodirom). Dijete se često umiruje i tješi uzimanjem u naručje i nije mu bitno koja osoba ga tješi.

Drugi stadij nastanka privrženosti traje od šestog tjedna do šestog ili osmog mjeseca djetetova života. Dijete se lakše umiruje kod skrbnika te mu se osmjehuje i negoduje pri odvajanju od njega. Dijete pokazuje signale okolini i očekuje reakciju okoline. Dobivanjem povratnih informacija od skrbnika dijete prema njemu počinje razvijati povjerenje.

Treći stadij je jasno uspostavljena privrženost i traje od 6.-8. mjeseca do 18.-24. mjeseca djetetova života. U ovom stadiju dijete neprestano želi biti u blizini skrbnika te počinje iskazivati separacijske anksioznosti ako je odvojeno od skrbnika. Čak i sama prisutnost skrbnika u situaciji separacijske anksioznosti može umiriti dijete.

Četvrti stadij je stvaranje recipročnog odnosa. Krajem druge godine djeca su kognitivno dovoljno zrela da razumiju odvojenost od skrbnika. Razvoj govora i jezika te komunikacija s roditeljima im pomaže shvatiti privremenu razdvojenost od skrbnika

Mary Ainsworth je autorica studije o privrženosti novorođenčadi majkama (1979) te je ustanovila različite stilove privrženosti.

Stilovi privrženosti prema (1979) Ainsworth mogu se podijeliti na:

- sigurnu i
- nesigurnu privrženost,

a nesigurna se privrženost dalje dijeli na:

- izbjegavajuću privrženost,
- opiruću privrženost i
- dezorganizirano – dezorijentiranu privrženost.

Djeca odrasla u okolini koja omogućuje stalnu prisutnost odrasle osobe koja im pruža osjećaj ugone i nježnosti te koja je osjetljiva na njihove potrebe, razvijaju **sigurnu privrženost** (Ainsworth, 1979). U trenucima uznemirenosti traže roditelja koji ih neposrednom blizinom uspjeva smiriti, a nakon što se smire ponovno počinju istraživati okolinu (Vasta, Haith i Miller, 2005). Skrbnik koji nije osjetljiv i ne reagira na djetetove emocionalne potrebe te je psihološki nedostupan, potiče kod djeteta **izbjegavajući stil privrženosti** (Ainsworth, 1979). Ignoriraju roditelje pri ponovnom susretu, pokazuju manjak suradnje i izbjegavaju emocionalne odnose (Vasta i sur., 2005).

Opiruća privrženost stvara se kod djece čiji skrbnici ponekad odgovaraju na emocionalne potrebe djece i potrebe za blizinom, a ponekad su neosjetljivi i kažnjavajući (Ainsworth, 1979). Djeca s opirućim stilom privrženosti pokazuju intenzivan strah prilikom odvajanja od skrbnika, a pri ponovnom susretu mogu biti agresivni i nametljivi ili pasivni i uznemireni da bi reagirali. Većina ih traži ponovni kontakt sa skrbnikom i sretni su što ga vide, ali su i ljuti jer ih je ostavio. Ova su djeca pasivna prilikom istraživanja nepoznate okoline, a nakon separacije i ponovnog povratka roditelja većinom ne nastavljaju s igrom (Vasta i sur., 2005).

Dezorganizirano – dezorijentirani stil privrženosti odražava najveći stupanj nesigurnosti. Za razliku od ostalih stilova privrženosti djeca s ovim stilom nemaju razvijenu strategiju ponašanja nakon odvajanja od skrbnika i njihova ponovna susreta. Djeca su nesigurna te izmjenjuju ponašanja karakteristična za opirući i izbjegavajući stil. Kada im se skrbnik približi izbjegavaju ga ili mu se približavaju ravnodušno, bez značajnijeg pokazivanja emocija. Često pokazuju strah prema strancu pomiješan s privrženošću nakon što se skrbnik vrati u prostoriju (Vasta i sur., 2005). Privrženost pomaže djeci da stvore trajnu emocionalnu vezu koju koriste kao

sigurnu bazu prilikom odsutnosti roditelja. Stvaraju predodžbu o dostupnosti osoba kojima su privržene te vjeruju kako će im oni pružiti utjehu u stresnim situacijama. Odrastanjem i sazrijevanjem djeca revidiraju i nadopunjuju emocionalnu vezu, a ona postaje i važan dio ličnosti koji im kasnije pomaže u stvaranju bliskih odnosa s drugim ljudima (Berk, 2008).

Privrženost se odnosi na trajnu i snažnu emocionalnu vezu koju dijete razvija s primarnim skrbnicima te mu daje odgovore na pitanja važna za cijeli razvoj i budući život: *Kakav sam ja? Hoće li svijet biti tu za mene kada ga trebam?* (Buljan Flander, 2018). Često prilikom razdvajanja roditelja stručnjaci koji rade s djecom u nalazima vide kako je dijete više privrženo nekom od roditelja, no privrženost nije kvantitativna kategorija i dijete ne može biti privrženo jednom roditelju više nego drugom. Može biti samo sigurno ili nesigurno privrženo (Buljan Flander i Roje Đapić, 2020). Stoga je, u kontekstu razdvajanja roditelja važna kvaliteta privrženosti.

Istraživanja pokazuju da sigurno privržena djeca imaju manje poteškoća u prilagodbi na razdvajanje roditelja. Tako zaključuju Spangler i Zimmerman (2014) koji su proučavali utjecaj stila privrženosti na doživljavanje ljutnje i straha kod u situacijama u kojima su se ljutnja i strah odvojeno izazivali. Sigurno privržena djeca u stresnim situacijama doživljavaju manje straha od nesigurno privržene te su sklonija izražavanju emocija ljutnje budući da su ih roditelji od malena poticali na izražavanje emocija.

Moguće je da su raspoloženja i stilovi privrženosti kružno povezani, pri čemu doživljavanje više pozitivnih, a manje negativnih emocija dovodi do učestalijih pozitivnih interakcija između roditelja i djece te većeg osjećaja sigurnosti (Parrigon, Kerns, Abtahi i Kohen, 2015 prema Payne Bryson i Siegel, 2017).

2.2. Dijete kao punopravni član obitelji

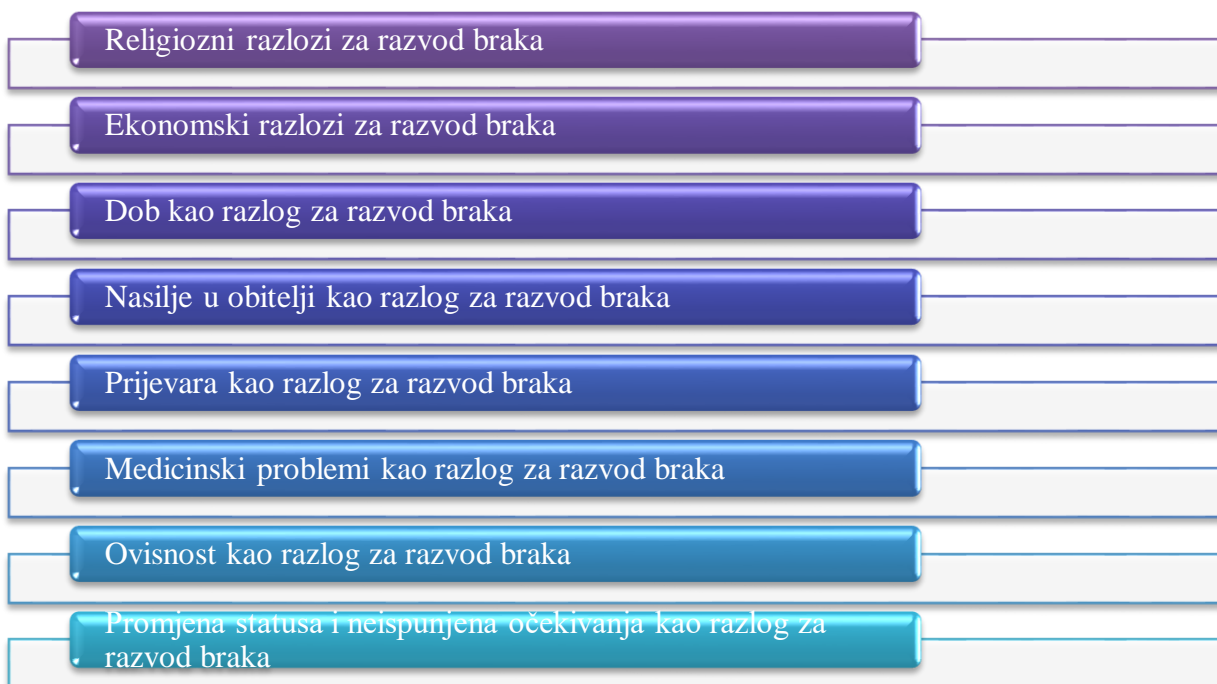
Iako postoje relevantne studije o obitelji i demografskim trendovima (Quilgars, Searle i Keung, 2005), malo toga se zna na koji način djeca doživljavaju obitelj i situacije koje se u obitelji odvijaju. Uzimajući u obzir dječje stajalište promatra se šira perspektiva koja naglašava važnost procjene i upotrebe subjektivnog blagostanja djece (SWB – eng. *Subjective well being scale*). Ova je perspektiva više usredotočena na pozitivne aspekte djetinjstva, a njihova trenutna situacija zahtijevala je preusmjeravanje fokusa na određene dimenzije dobrobiti djece, odnosno kvalitete života, kao što je zadovoljstvo raznim aspektima njihove obitelji (Casas, 2011).

Posljednjih godina dječji osjećaj subjektivnog blagostanja dobiva sve veću pažnju, a jedan od načina da se istraži bilo je izravno ispitivanje djece, omogućujući im da sami procijene svoju percepciju obitelji i života u njoj, odnosno blagostanja u istoj. Drugim riječima, odnosi se na njihovu percepcija sreće, zadovoljstvo životom i psihološko blagostanje. Riječ je o skupu percepcija, procjena i težnji djece prema kvaliteti vlastitog života. U tom pogledu, obitelj je jedan od najvažnijih faktora koji osigurava dobrobit djece. Analiza podataka mladih u Ujedinjenom Kraljevstvu otkrila je nedvojbenu povezanost između kvalitete odnosa roditelja i djeteta i dobrobiti djece (Quilgars i sur., 2005).

Razmatranje dječje perspektive nije važno samo kako bi se razumjelo kako djeca reagiraju, već i uvidjelo da djeca ne razmišljaju uvijek o onome što odrasli pretpostavljaju. Madge i Willmott (2005 prema Ljubetić, 2007) ukazuju koliko su djeca sposobna promatrati i komentirati svoje živote, osjećaje koje imaju prema roditeljima i utjecaju koji imaju na njihov odgoj. Djeca imaju tendenciju uvažavanja roditeljskog autoriteta, ali istovremeno prihvaćaju strategije kojima se potiče odlučivanje. Djeca stoga žele imati dobre odnose, ljubav i podršku unutar obitelji, dok ne preferiraju obiteljske sukobe. Stoga je za djecu posebno važno u kakvim se okolnostima odvija razdvajanje roditelja.

3. RAZDVAJANJE RODITELJA U OČIMA DJETETA

Razvod braka predstavlja stresno iskustvo kako za bivše supružnike, tako i za njihovu djecu (Buljan Flander, 2010). Problem razvoda uključuje brojna pitanja, a svakako ono najosjetljivije pitanje su djeca, njihova reakcija na razvod te problemi koji shodno navedenom mogu nastati. Razvod, odnosno razdvajanje roditelja, tako u današnje vrijeme pogađa sve veći broj djece te mladih. Problem nastaje jer je gotovo svaki treći razvod visokokonfliktan (Buljan Flander i Roje Đapić, 2020). U takvim razvodima brakova sukob roditelja s vremenom se neće smanjiti, nego se događa suprotno te taj sukob ojačava, a djeca se često nađu u središtu sukoba pa su tako izložena riziku kako od emocionalnog zlostavljanja, tako i neprimjerenih pritisaka, pa čak i manipulaciji od strane jednog ili oba roditelja (Buljan Flander i Roje Đapić, 2020). Uzroci razvoda braka mogu biti razni: od neispunjenih očekivanja i preljuba supružnika do ekonomskih, medicinskih problema, vjerskih mimoilaženja i dr. Ipak, za dijete, najveće posljedice može ostaviti nasilje u obitelji. U slučajevima kada supružnik ili netko od obitelji supružnika počini nasilje nad ženom/muškarcem u braku, može doći do razvoda (Eyo, 2018).

Slika 2. Temeljni razlozi razvoda braka (izvor: Wolcott i Hughes, 1999)

Postoje različiti tipovi nasilja i mogu biti usmjereni na sve članove obitelji. Nasilje može biti fizičko, seksualno, verbalno, ekonomsko, emotivno itd. Svaki oblik nasilja sam po sebi nosi velike posljedice za žrtvu u različitim aspektima, od fizičkih do psiholoških. Nasilje u obitelji se ne bi smjelo trpjeti te je razdvajanje od nasilnika najbolje rješenje za djecu i drugog supružnika (Wolcott i Hughes, 1999).

Ono što se moglo do sada uvidjeti je činjenica kako postoji mnoštvo različitih razloga za razvod braka, no jasno je kako će, koji god je razlog u pitanju, razvod u konačnici utjecati ne samo na bračne, odnosno rastavljene bivše supružnike, nego i na djecu. Najbolji interes djeteta uključuje ispunjavanje djetetovih potreba i poštivanje njegovih prava. Ipak, pojave koje se javljaju vezane uz razdvajanje roditelja se gotovo uvijek odražavaju na djecu koja se često nađu u središtu sukoba te se od njih očekuje da biraju strane (Buljan Flander i Roje Đapić, 2020).

Tipične situacije u kojima se djeca često nađu su emocionalna zlostavljanja, emocionalni pritisci od strane roditelja koji postaju novi alat kojim se roditelji služe da pokušaju riješiti međusobne probleme. Neadekvatni roditeljski postupci često znaju biti suptilni i prikriveni, a rezultiraju djetetovim neopravdanim odbacivanjem roditelja (Bernet i Baker, 2013).

Otuđivanje djeteta (*eng. alienating strategies/behaviors*) se odnosi na niz ponašanja i strategija kojima se jedan roditelj služi da bi narušio odnos djeteta s drugim roditeljom, a s druge strane stvorio patološki savez djeteta i samog sebe (Woodall i Woodall, 2017 prema Buljan Flander i Roje Đapić, 2020). Otudjenje roditelji znaju činiti nesvjesno, ali stvaraju neprimjeren emocionalni pritisak djeci (Warshak, 2008). Često se dogodi da jedan roditelj u komunikaciji s djetetom ne spominje drugog roditelja. Na taj način mu ne odaje važnost u životu djeteta iako ne govori loše o njemu. Također, primjer loše prakse je često i dopuštanje mržnje djetetu prema drugom roditelju, nastojanje zamjene roditelja pomajkom/poočimom.

Otuđenje djeteta (*eng. alienation*) od jednog roditelja (Fidler i Bala, 2010) opravdano je ako jedan od roditelja zlostavlja ili grubo zanemaruje dijete. Budući da je vrlo teško procijeniti otuđivanje kao zaseban fenomen, Baker (2020) dolazi do zaključaka kako otuđenje djeteta ovisi o ranije pozitivnom odnosu djeteta i roditelja, saznanju je li odbačeni roditelj zlostavljao dijete, koristi li se i drugi roditelj nekim strategijama otuđenja, pokazuje li dijete znakove otuđenja u svojem ponašanju.

Neke strategije otuđenja mogu uključivati: pretjerano udovoljavanje djetetu da bi se osigurala njegova naklonost, izostavljanje drugog roditelja iz dogovora, pretjerano naglašavanje malih i uobičajenih propusta drugog roditelja, intenzivno kontroliranje i zadiranje u zajedničko vrijeme djeteta i drugog roditelja, opstruiranje kontakata djeteta i drugog roditelja, zabranjivanje kontakata djeteta i drugog roditelja, pokazivanje vlastitih neugodnih emocija kada je dijete s drugim roditeljem, kritiziranje drugog roditelja pred djetetom i lažno optuživanje drugog roditelja za zlostavljanje. Otuđenje se smatra i emocionalnim zlostavljanjem i postoji izvjesna vjerojatnost za psihološku štetu po dijete u budućnosti (Buljan Flander i Roje Đapić, 2020).

Otuđujući roditelj (*eng. alienating parent*) je onaj roditelj koji se upušta u otuđivanje djeteta od drugog roditelja i izgradnju patološkog saveza djeteta sa samim sobom (Woodall i Woodall, 2017 prema Buljan Flander i Roje Đapić, 2020). No, to ne mora nužno biti drugi roditelj, već može biti neka druga osoba bliska djetetu (primjerice, baka).

Otuđivani roditelj (*eng. targeted parent*) je onaj roditelj čiji odnos s djetetom potkopava drugi roditelj ili neka druga osoba bliska djetetu, ali dijete još uvijek nije u stanju otuđenja.

Otuđeni roditelj (*eng. alienated parent*) je onaj roditelj čiji odnos s djetetom potkopava drugi roditelj ili neka druga osoba bliska djetetu i dijete je u stanju otuđenja, odnosno, pokazuje neopravdan otpor prema jednom roditelju nasuprot idealizaciji drugog roditelja (Woodall i Woodall, 2017 prema Buljan Flander i Roje Đapić, 2020).

Kao reakcija na nesavladivu tjeskobu u procesu otuđenja nastaje *splitting*. Za sada se izraz *splitting* ne prevodi radi smisla koji bi se izgubio i ne bi obuhvatio pravi smisao pojma, a predstavlja kognitivnu distorziju djeteta, razvijanje obrambenog mehanizma pri čemu dijete svijet vidi „crno-bijelo“, a ne na uravnotežen, izbalansiran način, gdje postoji dobro i loše u ljudima (Fischer i Ayoub, 1994 prema Buljan Flander i Roje Đapić, 2020).

Većina djece pokazuje znakove identifikacije s roditeljem koji otuđuje (otuđujućim roditeljem). To je psihološki obrambeni mehanizam koji djetetu omogućuje odvajanje i nijekanje anksioznosti te njezinu projekciju na roditelja kojeg odbacuju.

Osobe pogođene pojavom *splittinga* često vide druge osobe kao potpuno dobre ili potpuno zle. Takva podjela svijeta na „crno-bijelo“ otežava uspostavljanje svakodnevnih ljudskih kontakata (Baker i Ben-Ami, 2011).

3.1. Utjecaj razdvajanja roditelja na dijete

Kada dođe do razdvajanja roditelja, dijete ili djeca najviše pate. Dijete tako u tom procesu vrlo često ima osjećaj krivnje, odnosno osjećaj nemoći te nesigurnosti (Baris, Coates, Duvall, Garrity, Johnson i La Cross, 2001).

Na koji način, kojom brzinom će se dijete prilagoditi novom načinu života ponajviše će ovisiti o reakcijama djece na razvod, odnosno o njihovome ponašanju (Čudina Obradović i Obradović, 2006).

Utjecaj razvoda braka na dijete promatrat će se iz perspektive:

- problema s prilagodbom
- psiholoških problema
- mogućeg zlostavljanja djeteta
- odbijanje kontakata s jednim roditeljem

3.1.1. Problemi s prilagodbom

Prilikom razvoda braka djeca će se suočiti s pitanjima svojih vršnjaka, posebno u školskoj ili vrtićkoj dobi. Pitanja su najčešće '*zbog čega kod kuće imaju samo jednog roditelja?*', odnosno '*gdje im je mama/tata?*'. Na taj način morat će se prilagoditi promjeni primarnih odnosa, a možda i ograničenoj interakciji s jednim od roditelja. Ako su djeca tijekom braka svjedočila sukobima između roditelja - sukob se može nastaviti i nakon razvoda, ali i pokušaji

roditelja da steknu djetetovu vjernost i naklonost na štetu drugog roditelja. U takvim slučajevima nije iznenađujuće da su djeca, čiji su se roditelji rastali skloni i emocionalnim i fizičkim problemima (Amato i Keith, 2000 prema Buljan Flander i Roje Đapić, 2020). Oni čiji su se roditelji razdvojili kad su bili djeca, kao odrasli obično smatraju da je iskustvo bilo mučno i razočaravajuće te da su se teško prilagodili razdvajanju svojih roditelja. Djeca se teško prilagođavaju takvim situacijama (Lauer, 1995 prema Buljan Flander i Roje Đapić, 2020).

3.1.2. Psihološki problemi

Životi djece nakon razvoda mijenjaju se psihološki i socijalno. Djeca se moraju prilagoditi novim ulogama i odnosima zajedno s promjenama u obitelji. Čak i kada razvod ponekad donosi olakšanje napetosti kod kuće, za mnogu djecu donosi više stresa i pritiska (Smerić Pecigoš, 2007).

Pritisak se u djece javlja kada roditelji nastoje manipulirati ili otuđiti dijete. Pritisak je najčešće nevidljiv i visokofunkcionalan a ima svrhu stvoriti djetetu krive predodžbe o drugom roditelju (Woodall i Woodall, 2017 prema Buljan Flander i Roje Đapić, 2020).

Roditeljski sukob može utjecati i na ponašanje djeteta kroz proces socijalnog modeliranja, pri čemu djeca stječu iste strategije ponašanja koje su koristili njihovi roditelji tijekom epizode sukoba (Hanson, 1992 prema Martin i Colbert, 1997).

Ranije su nalazi istraživanja (za pregled istraživanja vidi Buljan Flander i Roje Đapić, 2020) ukazivali na brojne negativne posljedice roditeljskog razdvajanja na djecu – emocionalne, kognitivne, akademske, socijalne, ponašajne. Mnogi su postavljali pitanje je li razvod roditelja toliko opasan za dijete da je bolje ostati u „lošem“ braku zbog djece. Danas istraživanja i klinička praksa jasno ukazuju da je za djecu „dobar razvod“ bolji nego „loš brak“, odnosno da je ono što djeci šteti upravo roditeljski sukob, a ne razvod sam po sebi (Buljan Flander i Roje Đapić, 2020).

Manja djeca u odnosu na stariju više osjećaju krivnju i anksioznost nakon razdvajanja roditelja, boje se napuštanja, manje su sposobni koristiti vlastite resurse pri suočavanju s posljedicama razdvajanja roditelja, što upućuje na to da se mlađa djeca teže prilagođavaju, odnosno pokazuju više problema u prilagodbi (Allison i Furstenberg, 1989).

Bolju prilagodbu pokazuju djeca koja posjeduju vještine suočavanja sa stresom i podršku među svojim vršnjacima te ona djeca koja krivnju za razvod roditelja ne pripisuju sebi (Simons, Lin, Gordon, Conger i Lorenz, 1999 prema Buljan Flander, Roje Đapić 2020).

Mnoga djeca postaju pasivna. Skloni su većim zahtjevima, nepristojni su i neposlušniji od svojih vršnjaka čiji su roditelji još uvijek zajedno. Oni osjećaju strah od napuštanja, gubitka ljubavi i fizičke povrede. Djeca rastavljenih roditelja gotovo uvijek žele jedno, a to je da se njihovi roditelji pomire i da opet budu obitelj (Buljan Flander i Roje Đapić, 2020).

Razvod je na drugom mjestu od 43 potencijalno traumatska događaja prema *Skali socijalne prilagodbe* (Holmes i Rahe, 1967 prema Herbert, 1996). Djeca su u izuzetno nepovoljnom položaju zbog činjenice da je razvod roditelja van njihove kontrole, nepredvidivog je trajanja i ishoda, a često djeci nedostaju informacije i vještine za prevladavanje situacije (Smerić Pecigoš, 2007). Djeca prilikom razdvajanja roditelja mogu pokazivati regresiju u razvoju i žudnju za pažnjom. Stariji predškolci postaju više razdražljivi i agresivni te pokazuju probleme s igrom, nemaštovitost, nezainteresiranost (Warshak, 2008). Većina djece, posebno dječaci, čiji roditelji prolaze kroz razdvajanje roditelja će u budućnosti razviti akademske probleme (Smerić Pecigoš, 2007). Razvod je stoga stresno iskustvo za djecu u bilo kojoj dobi i većina djece pokazuje kratkotrajne poremećaje u razvoju, emocionalne probleme i probleme u ponašanju.

3.1.3. Moguće zlostavljanje djeteta

Prilikom razdvajanja roditelja mogu se javiti potencijalne roditeljske manipulacije, odnosno zlostavljanje te zanemarivanje djeteta. U tom kontekstu strategijska roditeljska manipulacija se definira putem različitog niza postupaka roditelja koji će na namjeran, odnosno nenamjeran način utjecati na potkopavanje odnosa djeteta te druge strane, odnosno drugog roditelja (Buljan Flander, Štimac i Ćorić-Špoljar, 2013). Naglašava se da oni roditelji koji koriste manipulaciju djecom, tu istu djecu zlostavljaju na psihološki način s obzirom da pokazuju niz ponašanja koja će na direktan način dovesti do činjenice da se dijete u konačnici osjeća beskorisnim i oštećenim (Buljan Flander i sur., 2013). Zlostavljanjem se također smatra biranjem strana, zauzimanja strane jednog roditelja. Na taj način se vrši snažan emocionalni pritisak na dijete i ono postaje novi alat kojim roditelji pokušavaju riješiti probleme (Gerard, Krishnakumar i Buehler, 2006).

Otuđenje je vrlo teško shvatljivo, a otuđeno dijete Woodall i Woodall (2017 prema Buljan Flander, 2020) opisuju kao naizgled nepristojno, neposlušno, ljutito, nesuradljivo, sukobljava se ili odbija komuniciranje. Razloge zašto roditelji otuđuju, te na taj način zlostavljaju dijete, Warshak (2008) objašnjava kao uvlačenje djece u borbu i osvetu bivšem partneru. Također ponekad otuđujući roditelj nije spreman završiti partnerski odnos te kroz štetna ponašanja po dijete taj odnos i dalje održava. Warshak (2008) također smatra kako ljutnja otuđujućeg

roditelja ponekad može biti toliko velika i snažna da ne vidi da čini loše djetetu, a istovremeno traži potvrdu od okoline da je u pravu.

3.1.4. Odbijanje kontakata s jednim roditeljem

Prema Fidler i Bala (2010) otuđenje djeteta od roditelja može se promatrati kroz:

- opravdano odbacivanje
- hibridno otuđenje
- čisto otuđenje

Opravdano odbacivanje može se dogoditi ako je dijete žrtva nasilja od jednog roditelja, ako postoji ozbiljnija psihopatologija poput ovisnosti, zanemarivanja, okrutnosti.

Hibridno otuđenje je situacija u kojoj oba roditelja imaju odgovornost za odbijanje kontakata djeteta s roditeljem. Naime, radi se o tome da jedan roditelj ima smanjene kapacitete ili se neadekvatno ponaša, no to ga ne isključuje kao skrbnika iz roditeljske uloge. Pritom drugi roditelj koristi slabe strane prvog roditelja te otuđuje dijete. Ipak, prema Buljan Flander i Roje Đapić (2020) primarna odgovornost za otuđenje je na roditelju koji otuđuje.

Čisto otuđenje je odgovornost jednog roditelja da dijete odbacuje drugog roditelja. To znači da jedan roditelj nastoji drugoga izbrisati iz života djeteta. Taj proces može se odvijati svjesno ili nesvjesno, što nije važno jer su za dijete posljedice iste (Baker i Ben-Ami, 2011).

Temeljna svrha otuđivanja djeteta je poruka koja se šalje, odnosno da drugi roditelj ne voli dijete. Na taj način kao posljedica javlja se izrazito nisko samopouzdanje kod djece, a ujedno i razvijaju krivicu da su sami krivi što za razvod (Buljan Flander i Roje Đapić, 2020).

Česta ponašanja koja se javljaju u otuđene djece su prema Gardneru (1998): ocrnjivanje drugog roditelja, odbacivanje roditelja služeći se apsurdnim razlozima, nedostatak ambivalencije prema roditelju, fenomen „nezavisnog“ mislitelja koji označuje djetetovu volju u odlučivanju te tvrdi da nitko nije utjecao na njegove odluke, nedostatak krivnje zbog ponašanja prema odbačenom roditelju, slaganje s jednim roditeljem pri roditeljskim sukobima, prezentiranje ponuđenog scenarija, odbacivanje šire obitelji odbačenog roditelja.

4. ČIMBENICI PRILAGODBE DJETETA NA RAZVOD RODITELJA

Rane djeteta čiji roditelji se razvode nisu vidljive kao što su primjerice vidljive rane zlostavljanog djeteta (Buljan Flander i Roje Đapić, 2020). Djetetu razvod može biti veliki teret i gubitak s obzirom da još nije emocionalno sazrijelo. Upravo iz tog razloga teži se prema

prilagodbi djeteta na što je adekvatniji način. Navedeno se može postići adekvatnim postupcima roditelja i odgojitelja, usmjerenih prema dobrobiti djeteta (Warshak, 2010).

Naime, u očima djeteta sve se mijenja. Dijete je zbunjeno i postavlja si pitanje hoće li ga roditelj i dalje voljeti nakon razvoda braka. Djeca osjećaju veliki strah nakon razvoda braka roditelja i boje se gubitka ljubavi. U literaturi je poznata krivulja promjene ili krivulja gubitka (Kubler-Ross, 1977 prema Buljan Flander, 2010) koja uključuje faze negiranja, ljutnje, pogodbe, depresije i prihvatanja. Ona nam daje jasniji prikaz neusklađenosti u prihvatanju razdvajanja roditelja te objašnjava tugovanje i faze. Međutim faze ne idu uvijek predvidljivim tokom pa se može dogoditi da se dijete regresivno ponaša i „vraća unatrag“. Što su starija djeca lakše će shvatiti kako se partnerska veza razlikuje od ljubavi roditelja prema djetetu te da navedeno neće utjecati na roditeljsku ljubav prema djetetu (Buljan Flander, 2010). Ipak, koliko god stara bila, proces može biti dugotrajan i bolan. Djetetu je nužno vrijeme da uspješno prihvati razdvajanje roditelja te vrlo često imaju osjećaj kako se ono upravo događa zbog njih, odnosno smatraju sebe odgovornima, krivcima za razdvajanje roditelja. Iako je proces prilagodbe individualan, u narednim potpoglavljima bit će opisani neki čimbenici prilagodbe na razdvajanje roditelja te njihov doprinos djetetu u krizi.

4.1. Uloga roditelja na proces prilagodbe djeteta

Iako nalazi o tome kako je razdvajanje roditelja povezano s ponašanjem djece nisu uvijek jasni, postoji slaganje među većinom istraživača da su djeca koja prolaze razvod roditelja rizična u pogledu različitih negativnih razvojnih rezultata. Međutim, čini se da većina tih učinaka ovise o pokazateljima prilagodbe koji se razmatraju (Ruschena, Prior, Sanson i Smart, 2005 prema Buljan Flander, 2010). Eksternalizirane i internalizirane poteškoće, postignuće i kvaliteta društvenih odnosa često su u literaturi ispitivani pokazatelji prilagodbe na razvod.

Studije koje ispituju navedene pokazatelje prilagodbe pružaju neke dokaze da djeca čiji su roditelji razvedeni imaju više eksternaliziranih i internaliziranih poteškoća, slabije akademsko postignuće i problematičniji društveni život, nego djeca čiji se roditelji nisu razdvojili (Emery, 1999 prema Buljan Flander 2010).

Važnost roditeljskih uloga i vještina u pomaganju svojoj djeci da se nose s razdvajanjem roditelja ne mora se pretjerano naglašavati jer prvenstveno roditelji trebaju ublažiti potencijalno ozbiljne negativne ishode za svoju djecu. Većina djece reagira na razvod svojih roditelja s bolnim emocijama, uključujući tugu, zbunjenost, strah od napuštanja, krivnju, zablude, ljutnju, sukobe vjernosti, zabrinutost i tugu (Buljan Flander, 2010). Mnoga djeca doživljavaju osjećaj

gubitka kada se jedan roditelj iseli iz obiteljskog doma. U situacijama intenzivnog sukoba i obiteljskog nasilja djeca nakon razvoda mogu imati čak i osjećaj olakšanja. Njihove reakcije mogu se razlikovati ovisno o njihovoj dobi, ali gotovo sva djeca dijele univerzalnu zabrinutost, što će im se u budućnosti dogoditi, odnosno jesu li oni krivi za razvod braka roditelja. Osim otkrivanja ovih teških osjećaja, istraživanje Amato i James, 2010 prema Buljan Flander, 2010) je također pokazalo da negativne kratkoročne posljedice za djecu nakon razvoda uključuju smanjena postignuća, loše psihološko, socijalno i emocionalno prilagođavanje i negativan koncept samoga sebe. Dječje fizičko zdravlje je također ugroženo, posebno u situacijama visokog sukoba. Meta-analize (Amato i Gilbert, 1999; Buljan Flander, 2010) pokazuju povećani rizik od dugoročnih posljedica za djecu u odrasloj dobi uključujući lošiji osjećaj blagostanja, niži socioekonomski status, lošije fizičko zdravlje, slabije emocionalne veze s vlastitim roditeljima, osobito prema očevima, kao i potencijalne probleme u svom budućem braku. Također longitudinalne studije pokazuju da su obiteljski sukob i agresivnost bili povezani s rizikom kod djece od srčanih bolesti, rizikom od raka, povećanim rizikom od poremećaja u prehrani i sveukupnom slabijem zdravstvenom stanju u odrasloj dobi (Gottman, 2014 prema Buljan Flander, Roje Đapić, 2020).

Dakako, posljedice ne moraju biti toliko negativne ako roditelji rade u najboljem interesu djeteta, uključuje ostvarivanje djetetovih prava i ispunjavanje djetetovih potreba. Najbolji interes djeteta ostvaruje se kroz dostupnost oba roditelja, aktivno poticanje od strane oba roditelja da dijete ima slobodan odnos s drugim roditeljem, ostvaruje se kroz suradnju oba roditelja, zaštitu djeteta od razvojno neprimjerenih informacija (Buljan Flander i Roje Đapić, 2020).

Roditeljstvo kroz razvod predstavlja posebne izazove, jer je roditeljima često teško znati što njihova djeca stvarno misle ili osjećaju o promjenama u svojoj obitelji. Iz različitih razloga, većina djece govori vrlo malo o razvodu svojih roditelja i vlastitim složenim osjećajima (Pedro-Carroll, 2005 prema Smerić Pecigoš, 2007). Neprijateljstvo među supružnicima može u velikoj mjeri naštetiti djeci. Nažalost, to se ponekad protegne i na različite pravne postupke koji ne nose najbolja rješenja za dijete. Sukob koji u tijeku također narušava učinkovito roditeljstvo, što zauzvrat doprinosi dječjim emocionalnim i bihevioralnim problemima. Unatoč tim poteškoćama, mnogi roditelji pronalaze načine da bi se njihova djeca mogla usredotočiti na prioritete djetinjstva, učenje i rast, a ne na razdvajanje roditelja (El-Sheik, Cummings, Kouros, Elmore-Staton i Buckhalt, 2008).

Klinička ispitivanja otkrila su da je kvalitetno roditeljstvo moćan zaštitni faktor i primjenjiv izvor dječje otpornosti. Visoka kvaliteta definirana je kao kombinacija topline i nježnosti uz učinkovitu disciplinu i postavljanje granica. Ovakav oblik roditeljstva pridonosi kvalitetnom razvoju djece (Lieberman, Eisenberger, Crockett, Tom, Pfeifer i Way, 2007).

Osim riječima, roditelji mogu pokazati svoju naklonost kroz fizičke geste, igru s djecom i zagrljaj, kao i kroz posvećivanje više vremena djeci. Stvaranje rutinskih zajedničkih aktivnosti te suosjećanje i reagiranje na verbalne i neverbalne tragove o dječjim osjećajima pomažu u pokazivanju topline i nježnosti (Lieberman i sur., 2007).

Druga strana učinkovitog roditeljstva je disciplina, koju karakteriziraju jasne smjernice, ograničenja i očekivanja u skladu s godinama. Učinkovita disciplina pomaže djeci povećavajući predvidivost okoline i vlastiti osjećaj kontrole, istovremeno smanjujući prisilne interakcije između roditelja i djeteta i sprječavajući uključivanje u interakcije s devijantnim vršnjacima (Payne Bryson i Siegel, 2017). Jedan od najboljih načina postavljanja granica je utvrđivanje temeljnih obiteljskih pravila. Kako bi dijete znalo što će mu roditelji tolerirati, a što neće, vrlo je važno da su pravila i granice jasno postavljene. Postavljanjem granica izbjegava se nastanak problema jer ih se postavlja prije nego do problema dođe. Za postavljanje granica vrlo je važna dosljednost. (Brajša, Brajša-Žganec, Slunjski, 1999). Dio svih učinkovitih roditeljskih praksi je uspostavljanje otvorene komunikacije u kojoj roditelji s poštovanjem slušaju, priznaju osjećaje svoje djece i ostaju povezani. Prvenstveno je dobro njegovati djetetovu potrebu za sigurnom, stabilnom i predvidivom okolinom. Obiteljske rutine poput obroka, radnih praksi i igre, jačaju strukturu koja osigurava stabilnost, potiče komunikaciju i očekivanja (Brajša, Brajša-Žganec, Slunjski, 1999).

Postoje brojni drugi aspekti učinkovitog roditeljstva prije, za vrijeme i nakon razvoda. Roditelji mogu pomoći djeci da razviju vlastite sposobnosti (poput empatije i vještina rješavanja problema), nauče što je rješivo, a što nije, i steknu točno razumijevanje bračnog sukoba i razdvajanja kao problema njihovih roditelja, a ne onog koje djeca uzrokuju ili mogu popraviti. Roditelji također mogu utjecati na vanjske čimbenike koji utječu na djecu, tijekom promjena koje se događaju, razvitkom mreže podrške, traženjem zakonskih postupaka koji su usredotočeni na dječje razvojne potrebe i traženjem stručne pomoći i preventivnih usluga za sebe i svoju djecu (Wolchik, Sandler, Millsap, Plummer, Greene i Anderson, 2002 prema Pećnik, Laklija i Sarić, 2005).

Kvaliteta odnosa roditelj – dijete važan je zaštitni faktor koji predviđa dugoročni utjecaj razvoda na djecu. Nažalost, svjetska istraživanja pokazuju znatno pogoršanje odnosa između djece i njihovih roditelja prilikom razdvajanja roditelja, posebno očeva i djece. Ohrabrujuća vijest je da postoji mnogo načina na koje roditelji mogu ojačati odnose sa svojom djecom (Pećnik i sur., 2005). Kvalitetne roditeljske prakse uključuju posvećenost djetetu, potvrđivanje njegovih snaga, jačanje pozitivnog ponašanja, slušanje bez prosuđivanja, prihvaćanje ambivalentnih osjećaja, odražavanje razumijevanja, povezivanje riječi s osjećajima, i davanje djeci prostora. Sve ovo pomaže djeci i roditeljima da razumiju jedni druge i prodube svoju vezu (Pedro-Carroll, 2005 prema Smerić Pecigoš 2007).

Uspostavljanjem novih obiteljskih rutina i rituala (Fiese, Tomcho, Douglas, Josephs, Poltrock i Baker, 2002) zadovoljavaju se važne funkcije u obitelji: stabilnost (u trenucima stresa ili obiteljske krize rituali mogu stabilizirati obitelj), oblikovanje i očuvanje obiteljskog identiteta (kroz rituale se prenose vjerovanja i vrijednosti, obiteljsko nasljeđe te se stječe osjećaj pripadnosti obitelji) te socijalizaciju članova obitelji (obiteljski rituali su prilika za socijalno učenje, kroz promatranje ili sudjelovanje u obiteljskim ritualima dijete uči ponašanje i emocije koje su prikladne u njegovoj obitelji i društvu). Tako se prenosi poruka da su roditelji i djeca i dalje obitelj. Roditelji također mogu ojačati svoje veze s djecom pomažući im da postanu otporni, prenoseći pozitivan osjećaj nade u budućnost i pojačavajući poruku trajne, bezuvjetne ljubavi prema svojoj djeci (Fiese i sur., 2002).

Drugi važan način na koji roditelji mogu ojačati odnose sa svojom djecom prema Zill, Morrison i Coiro (1993) je izbjegavanje ulaska u nove ljubavne odnose. Iako je razumljivo da pojedini roditelji nakon razvoda žele novog ljubavnog partnera, ulazak u takve veze prebrzo može djeci donijeti veliku štetu. Pitanja su daleko složenija kada novi partner s druge strane također ima djecu. Mnoga djeca izražavaju ogroman osjećaj gubitka i mogu se bojati zamjene kad im se roditelj iznenada usredotoči na novu ljubav. Nove veze njihovih roditelja neizbježno donose još dublje promjene u živote djece koja su već u strahu zbog onoga što se desilo roditeljima, odnosno razvoda. Polako uspostavljanje novih odnosa i omogućavanje djeci vremena da se prilagode razvodu prije dodavanja dodatnih promjena koristi djeci i roditeljima (Zill i sur., 1993).

Jedan od načina na koji roditelji mogu razumjeti emocije svoje djece je pomaganje da nauče prepoznati i imenovati svoje osjećaje. Najnovija neurofiziološka istraživanja pokazala su da imenovanje emocija smiruje, povećava aktivnost u prefrontalnom korteksu i pomaže djeci da razviju neuronske putove za upravljanje snažnim emocijama, rješavanje problema, racionalno

razmišljanje i prosudbu (Amato, 2000 prema Buljan Flander 2010). Roditelji mogu bolje razumjeti emocije svoje djece kad nađu vremena za interakciju, kada djecu slušaju, primijete njihove dječje neverbalne signale i odražavaju vlastito razumijevanje onoga što njihova djeca osjećaju. Djeca često trebaju vrijeme i prostor da podijele svoje skrivene osjećaje, a najvjerojatnije će to učiniti ako vjeruju da će ih roditelji slušati otvoreno i bez prosuđivanja (Aračić, 2015).

Nadalje, način na koji roditelji upravljaju vlastitim snažnim emocijama kada okončavaju brak, za njihovu je djecu najvažnije. Nužno je da roditelji nauče kontrolirati sukob koji je verbalno ili fizički neprijateljski, čest, intenzivan ili usredotočen na djecu. Izloženost obiteljskom nasilju i nasilničkom ponašanju posebno je toksično za djecu. Odgovorno roditeljstvo uključuje ispravno ponašanje prema djetetovom drugom roditelju (Austin, Bow, Knoll i Ellens, 2016). Postoji nekoliko tehnika koje roditelji mogu koristiti kako bi zaštitili djecu od toksičnih učinaka intenzivnih sukoba. Među njima je ujedno preusmjeravanje odnosa u respektabilno poslovno partnerstvo za roditeljstvo. Radeći to, roditelji se slažu u postavljanju jasnih granice i osnovnih pravila za interakciju koja uključuju poštivanje djetetovog prava na zdrav odnos s oba roditelja, kad je to sigurno moguće, utvrđujući i pridržavajući se dnevnog reda svih sastanaka kako bi se razgovaralo o djeci i drugim pitanjima koja se odnose na razvod (Amato, 2000 prema Buljan Flander 2010).

Također, pokazalo se da je medijacija učinkovit način za rješavanje sukoba, alternativa parničnom postupku u postupku razvoda. Za roditelje koji imaju velikih poteškoća s podjelom roditeljskih odgovornosti, a da nisu upleteni u sukob, pravni i zdravstveni stručnjaci iz područja mentalnog zdravlja mogu pomoći u izradi detaljnih roditeljskih planova koji ograničavaju roditeljsku interakciju jednih s drugima i organiziraju susrete s djecom na neutralnom mjestu. Roditeljski planovi najučinkovitiji su kada su prilagođeni dječjim razvojnim potrebama, kao i roditeljskim obvezama i rasporedima (Smerić Pecigoš, 2007).

Pokazalo se i da preventivne intervencije imaju pozitivan utjecaj na djecu i roditeljstvo (Roje Đapić i Buljan Flander, 2020). Programi za djecu korisni su istraživačima jer pružaju čvrste informacije o dječjim osjećajima i iskustvima, istovremeno nudeći višestruku korist za djecu. Programi tako pružaju grupnu podršku i vještine koje pomažu djeci smanjujući osjećaj izoliranosti, pojašnjavajući zablude i podučavajući ih kako bolje komunicirati s roditeljima, kako rješavati probleme i razvijati druge važne životne vještine koje su posebno važne u doba nesigurnosti i promjena. Intervencije za roditelje, uključujući programe obrazovanja roditelja. Pomažu roditeljima da razumiju što im je jako važno u oblikovanju ishoda za djecu nakon

razdvajanja roditelja te ih potiče da svoj odnos prebace u respektabilno, poslovno slično partnerstvo za roditeljstvo. Ove sesije pružaju roditeljima pozitivne, osnažujuće poruke, naglašavajući ono što mogu kontrolirati, podučavajući ih o prednostima suzdržavanja od sukoba i suradnji kada je to moguće (Amato, 2000 prema Buljan Flander, 2010).

4.2. Uloga odgojitelja na proces prilagodbe djeteta

Osim roditelja, veliku ulogu na proces prilagodbe pri razdvajanju roditelja imaju i odgojitelji. Naime, upravo oni unutar odgojno-obrazovnih ustanova provode velik dio vremena s djecom te iz tog razloga moraju usmjeriti svoj rad na proces pomoći djetetu koje je u središtu razvoda roditelja. Rad odgojitelja usmjeren je na rad s djecom i rad s roditeljima. Prema Jukić Lušić (2007) ništa ne može otkloniti djetetove bolne osjećaje vezane za razdvajanje roditelja, ali odgojitelji mogu pomoći u boljem razumijevanju situacije, prihvaćanju situacije i prilagodbi.

4.2.1. Rad s djecom

Odgojitelji, a kasnije potom i učitelji, moraju se nalaziti na raspolaganju djetetu. Prije svega, odgojitelji trebaju dati do znanja samom djetetu da su svjesni cjelokupne situacije u kojoj se dijete nalazi pa je sukladno s time moguće usmjeriti se na komunikaciju. S druge strane nužno je istaknuti kako nije potrebno inzistirati da se dijete otvori, nego je potrebno pustiti dijete da navedeno učini onda kada bude spremno (Bujišić, 2005). Odgojitelj, nadalje, trebaju dijete ohrabriti da uspješno pokazuje svoje vlastite osjećaje. U konkretnom primjeru navedeno se može učiniti i putem raznih aktivnosti kao što je, primjerice, igra uloga. Autorica Duran (2001) u svojoj knjizi *Dijete i igra, igre uloga* definira kao stvaralačke, imitativne igre. Dijete imitira radnje i pojave iz života na stvaralački način, pa se tako može pretvarati da je obična kutija neko vozilo ili dvorac. Igre uloga karakteristične su za mlađu djecu od 18. do 24. mjeseca života. Uključuju korištenje simbola pa dijete dolazi i do simboličke igre. Tako se po malo igra razvija i poprima složenije značenje. Dijete se kroz takvu igru afirmira, vlastitom aktivnošću utječe na nove spoznaje o sebi. Tako će dijete na vrlo slobodan način izraziti svoje osjećaje. U tom kontekstu izražavanja osjećaja nužno je da samo dijete prihvati svoje vlastite emocije. S druge strane odgojitelj tada ne smije nikako te emocije prosuđivati, nego ih prihvatiti. Na taj način će se pružiti prilika samom djetetu da na načine na koje njemu odgovara pokaže svoje osjećaje (Duran, 2001).

Odgojitelji prema djetetu trebaju biti emocionalno dostupni, pružati mu pažnju, strpljenje, okruženje sigurnosti i poticajnosti u kojem će moći slobodno izražavati svoje osjećaje budući da se neizraženi i potisnuti osjećaji nagomilavaju i ostaju u djetetovom tijelu, te mogu dovesti

do smetnji i emocionalnih poremećaja (Jukić Lušić, 2007). Načini koji mogu otvoriti vrata u djetetov unutrašnji svijet, a koji su ujedno i izlazi za dijete putem kojih, samo i uz pomoć odgojitelja, može prorađivati svoje osjećaje i iskustva su: igra i način na koji se dijete igra, djetetovi crteži, slike, fotografije iz života obitelji, poticajne fotografije iz časopisa, prigodne priče, slikovnice, djetetova pitanja, didaktički materijali, ples, tjelesne aktivnosti. Odgojitelji tako trebaju prepoznati potrebe djeteta u procesu razvoda braka. Među njima se svakako ističe potreba za ljubavlju i osjećajem sigurnosti. Dijete također žudi za osjećajem pripadanja. Tek nakon što su navedene potrebe zadovoljene dijete će moći zadovoljiti sve ostale potrebe (Milanović, 2014). S obzirom da je vrijeme razdvajanja roditelja ujedno vrijeme kada je roditeljsku ljubav potrebno ojačavati, odgojitelji se upravo usmjeravaju na naglašavanje činjenice važnosti roditeljske ljubavi, odnosno naglašavanju činjenice kako takva ljubav nije prolazna. Na taj način posebno se ističe ljubav i sigurnosti. Odgojiteljevi iskazi ljubavi, iskazi ohrabrenja te pohvala i to bez pretjerane popustljivosti i zaštićavanja donijet će iznimno dobar doprinos djetetovoj prilagodbi. Naime, dijete u odgojno obrazovnoj ustanovi na taj način osjeća ljubav te sigurnost. Tako se mogu provoditi aktivnosti primjerice crtanja svoje obitelji, osoba koje voli. U cjelokupnoj situaciji dijete bi neko vrijeme svakako trebalo ostati unutar skupine u kojoj je boravilo i prije razdvajanja roditelja. Upravo zato što je već jedna konstanta u životu promijenjena, promjena još neke konstantne mogla bi izazvati probleme. Konstantnost je ono što djetetu pruža osjećaj sigurnosti te pripadanja.

4.2.2. Rad s roditeljima

Roditelji u razvodu ponekad mogu biti preplavljeni i zaokupljeni svojim osjećajima te se teško nositi s vlastitim problemima. Ponekad se dogodi i osjećaj gubitka kontrole nad vlastitim životom. Mogu imati smanjen kapacitet za razumijevanje djeteta i njegovih potreba. Tada je veća vjerojatnost da neće uspijevati zadovoljavati djetetove razvojne i posebne potrebe, te da neće obraćati pozornost na djetetove osjećaje, a mogu i emocionalno povrjeđivati dijete (Bujišić, 2005). Otušena djeca kao i roditelji koji otušuju mogu sustav smatrati neprijateljem, a stručnjake osobama koje onemogućuju postizanje cilja odbacivanja otušenog roditelja. Otušena djeca ponekad predstavljaju velik izazov za stručnjake jer mogu biti teška za suradnju i povezivanje (Buljan Flander i Roje Đapić, 2020). Roditeljima vrtić (odgajatelj, psiholog ili neki drugi stručni suradnik) može pružiti podršku i pomoć u osvještavanju važnosti zatamljivanja negativnih osjećaja prema bivšem supružniku radi zaštite djece, pronalaženja snage za zajedničko razgovaranje i planiranje kako bi potrebe njihovog djeteta došle na prvo mjesto (Bujišić, 2005).

Slika 3. Rad s roditeljima

Izvor: Milanović, 2014.

Važno je s roditeljima razviti odnos povjerenja i pružati podršku, ali biti neutralan i ne zauzimati ni jednu stranu. Interes odgojitelja i stručnih suradnika treba ostati na problemu, usredotočiti se na dobrobit djeteta i ne uplitati se u druge odnose u obitelji. Odgojitelj ne treba biti terapeut i valja znati procijeniti kada problem nadilazi osobnu stručnu kompetenciju te kad i od koga potražiti pomoć (Jukić Lušić, 2007). Osobitu pozornost treba pridavati informiranju roditelja o važnim događajima iz djetetova života u vrtiću, o razvojnim uspjesima, o osobitim doživljajima i djetetovim iskustvima, o njegovim interesima, prijateljima (Buljan Flander i Karlović, 2004).

4.3. Prevencija emocionalnog zlostavljanja djece u vrijeme razdvajanja roditelja

Binggeli, Hart i Brassad (2001 prema Buljan Flander i Roje Đapić 2020) emocionalno zlostavljanje otuđene djece definiraju kao osjećaj bezvrijednosti, neželjenosti, osjećaj da s njima nešto nije u redu, da njihova vrijednost ovisi o zadovoljavanju nekog drugog. Prema DSM-u V (Američka psihijatrijska udruga; urednici hrv. izdanja: Jukić i Arbanas, 2015), vodećem dijagnostičkom priručniku za duševne poremećaje, emocionalno zlostavljanje označava verbalni ili simbolički čin koji rezultira značajnom psihološkom štetom po dijete. DSM V još uvijek ne prepoznaje otuđenje kao zasebni entitet, no kroz definiciju emocionalnog zlostavljanja stručnjaci prepoznaju otuđujuća ponašanja kao emocionalna zlostavljanja. Prema kaznenom zakonu u Hrvatskoj takve žrtve osjećaju strah, prijetnju, stres, narušavanje dostojanstva.

Uspostavom dobre prakse preveniraju se posljedice koje razdvajanje roditelja ostavlja na djecu. Neke od njih su obveza svakog građanina Hrvatske o zaštiti svakog djeteta od emocionalnog zlostavljanja. Zakonski je svaki građanin dužan prijaviti zlostavljanje djeteta Centru za socijalnu skrb ili policiji. Također, nužna je intenzivna suradnja stručnjaka i roditelja, Centra za socijalnu skrb i pravosuđa. Otuđenje se također smatra emocionalnim zlostavljanjem. Glavni znak otuđenja je *splitting*, odnosno nedostatak ambivalencije prema roditeljima (Buljan Flander i Roje Đapić, 2020). Emocionalno zlostavljanje je čak i direktno ispitivanje djeteta s kim želi živjeti, bez obzira tko pitanje postavlja (Buljan Flander i Roje Đapić, 2020). Emocionalno zlostavljanje može se prevenirati tako da se pravni postupci odvijaju što brže, a da dijete pritom razgovara sa što manje različitih stručnjaka (Buljan Flander i Roje Đapić, 2020).

S obzirom da se odgojitelji sve više susreću s djecom koja su ili u procesu razdvajanja roditelja ili su djeca razdvojenih roditelja, a pored roditelja mogu imati važnu ulogu u preveniranju psiholoških posljedica uslijed razdvajanja roditelja, odgojiteljima je važno znanje o prilagodbi djece na razdvajanje roditelja.

5. CILJ I PROBLEM ISTRAŽIVANJA

Cilj ovog diplomskog rada je bio istražiti čimbenike prilagodbe djece na razdvajanje roditelja sa stajališta odgojitelja. U okviru tog cilja formulirani su sljedeći istraživački problemi:

1. utvrditi na koji način odgojitelji prepoznaju da su djeca u krizi zbog razdvajanja roditelja;

2. utvrditi čimbenike prilagodbe djece na razdvajanje roditelja te načine pristupa odgojitelja koji mogu pomoći prilagodbi djece na razdvajanje roditelja;
3. utvrditi osjećaj kompetentnosti odgojitelja te izvore podrške u radu s djecom razdvojenih roditelja

Prema Bronfenbrennerovom modelu okoline, osim mikrosustava za razvoj djeteta važnu ulogu ima i mezosustav. Ovim istraživanjem nastojali smo istražiti pozitivne čimbenike prilagodbe djeteta na razdvajanje roditelja na razini mikro- i mezosustava.

6. METODA ISTRAŽIVANJA

Kako bismo dobili odgovore na istraživačke probleme proveli smo kvalitativno istraživanje o perspektivi odgajatelja vezanoj uz prilagodbu djece na roditeljsko razdvajanje. Istraživanje je provedeno na namjernom uzorku od 9 odgojiteljica, pri čemu su u uzorku bile obuhvaćene odgojiteljice različite duljine radnog staža iz različitih vrtića i koje rade u različitim odgojnim skupinama. Uzorak se sastojao od jedne pripravnice, tri odgojiteljice do pet godina radnog staža, četiri odgojiteljice s pet do deset godina radnog staža i jedne odgojiteljice s deset do dvadeset godina radnog staža. Odgojiteljice rade u različitim gradovima u Republici Hrvatskoj, od toga četiri odgojiteljice rade u Zagrebu, troje u Virovitici, jedna u Karlovcu i jedna u Puli. Pri prikupljanju podataka korišten je strukturirani intervju. Sudionice istraživanja bile su obaviještene o svrsi i cilju istraživanja, zaštiti povjerljivosti podataka te dobrovoljnosti sudjelovanja. Intervjui nisu provedeni uživo, već online zbog situacije uzrokovane corona virusom. Predložak za provođenje intervjua prikazan je u prilogu (Prilog 1).

7. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Na temelju zapisa provedenih intervjua izvršeno je kodiranje to jest kategorizacija odgovora sudionika istraživanja po pojedinim pitanjima. Kategorije odgovora (kodovi) su potkrijepljeni navodima odgojiteljica koji ilustriraju sažete odgovore ili primjere svakodnevnog rada odgojitelja po izdvojenim kategorijama. U tablicama će biti prikazani kodovi analiziranih intervjua s odgojiteljima vezani uz odgovarajuće istraživačke probleme.

Tablica 1. Prikaz kodova vezanih uz prvi istraživački problem – prepoznavanje poteškoća u ponašanju djeteta uslijed razdvajanja roditelja

KODOVI (broj sudionica)	ODGOVORI (redni broj intervjua)
<p data-bbox="190 320 763 352">POTEŠKOĆE U PONAŠANJU DJETETA</p> <p data-bbox="190 392 1070 499">Sve odgojiteljice smatraju da djeca imaju poteškoće u prilagodbi na razdvajanje roditelja bez obzira na konflikt u razvodu. Većina njih izdvaja:</p> <ul data-bbox="190 539 869 1054" style="list-style-type: none"> - osjećaj krivnje (4), - razdražljivost (3), - regresivna ponašanja poput mokrenja u krevet (2), - problemi s prihvaćanjem (5), - problemi poslušnosti (3), - odbijanje, negiranje (2), - sumnjičavost (3), - povlačenje u sebe (4) - problemi s hranjenjem (2), - dermatitis (1), - tantrumi (1), - nestrpljivost (1) - djeca postaju zrelija (1) - favoriziranje jednog roditelja (3) 	<p data-bbox="1122 336 2045 405">„Najčešće poteškoće znaju biti razdražljivost, reagiraju burnije, brže se razljute i uznemire, nisu baš suradljivi.“ (intervju 3)</p> <p data-bbox="1122 424 2045 715">„Povlačenje u sebe i rekla bih da je to bio najčešći „problem“. Također sam imala primjer gdje je dijete koristilo razvod roditelja na način da je plakanjem i izazivanjem osjećaja krivnje kod roditelja dobivalo što je željelo; najčešće su to bile igračke i odlazak u igraonicu. Dijete je to radilo dugi niz mjeseci obama roditelja. Primijetila sam da pojedina djeca rastavljenih roditelja često nemaju strpljenja u aktivnostima ili imaju kraću pažnju od ostale djece u društvenim igrama i stolno-manipulativnim aktivnostima.“ (intervju 2)</p> <p data-bbox="1122 734 2045 841">„Takva djeca povuku se u sebe, ne žele sudjelovati u radu, potištena su. S druge strane dio njih djeluje impulzivno te na taj način pokazuje svoje osjećaje.“ (intervju 9)</p> <p data-bbox="1122 860 2045 1007">„Prepoznajem da je u krizi kada je nesretno, ima izljeve bijesa, povlači se u sebe, nesigurno je. Najčešće poteškoće bi bile neposluh, prkošenje, smanjena želja za jelom, promjene u spavanju. Prilagodba može trajati cijeli život, a može i vrlo kratko.“ (intervju 7)</p> <p data-bbox="1122 1026 2045 1094">„...često favoriziraju jednog od roditelja, tj. opredjele se za jednu stranu“ (intervju 2)</p>

Tablica 2.1. Prikaz kodova vezanih uz drugi istraživački problem – čimbenici prilagodbe djeteta na razdvajanje roditelja

KODOVI (broj sudionica)	ODGOVORI (redni broj intervjua)
<p>ČIMBENICI PRILAGDBE DJETETA NA RAZDVAJANJE RODITELJA</p> <p>Odnosi među roditeljima: Konflikti između roditelja kao negativni čimbenik prilagodbe (5), a civilizirani razvod kao pozitivni čimbenik prilagodbe bez prevelikih štetnih utjecaja po dijete. (2)</p> <p>Pristup roditelja prema djeci: Neupućenost djece u razdvajanje roditelja (1)</p> <p>Suradnja između roditelja i odgojitelja: Slaba suradnja između roditelja i odgojitelja, najčešće suradnja sa samo jednim roditeljem (6). Skrivanje razvoda također može otežati prilagodbu odnosno neskrivanje olakšati prilagodbu (2)</p> <p>Dob: Mlađa djeca reagiraju panično i egositično, ali si ne postavljaju pitanja jer ne razumiju konkretno situaciju. Starija djeca se često krive traže odgovore no ne mogu ih potpuno razumjeti (4). Tantrumi karakteristični za mlađu djecu (1).</p> <p>Spol: Djevojčice su otvorenije te se više verbalno izražavaju, iznose svoje frustracije i zabrinutosti kroz igru ili direktno odgojiteljicama, dok dječaci zatumljuju osjećaje (4). No, postoje individualne razlike.</p>	<p>„Izdvojiti ću brak u kojemu smatram da je curica Klara pala u drugi plan radi roditeljskih sukoba. Roditelji su se skoro svaki dan prepirali preko vrtića i preko ravnateljice oko toga tko će doći po dijete jer se još nisu sudbeno rastavili. Klara je šutljiva i dosta zbunjena, povrh svega bih rekla i nesretna. Nikada ne želi ići doma iz vrtića, mršti se kada bi vidi roditelje“ (intervju 5)</p> <p>„Suradnja s roditeljima je bila više na strani jednog roditelja koji bi češće dolazio i bio upućeniji u dnevne aktivnosti u vrtiću.“ (intervju 3)</p> <p>„Podršku djeci dajemo kada ga pohvalimo, kada smo u dobrim odnosima s njegovim roditeljima“ (intervju 5)</p> <p>„Često bismo ju stavljali da sjedi za stolom nakon što se neprimjereno i agresivno ponašala prema drugoj djeci, a da pritom nismo razumijeli njeno stanje. To je trajalo oko 2 mjeseca. Nismo više znali što učiniti s djetetom koje konstantno u vrijeme boravka u vrtiću udara, otima, postavlja se nad drugom djecom te je ovakav oblik kazne – sjedenje, bilo jedino učinkovito. Sada bih postupila drugačije i s više razumijevanja. Pripisujem to mom neiskustvu i tome što mi nije palo ni na pamet da možda nešto ne valja kod kuće.“ (intervju 8)</p> <p>„mlađa djeca će više panično reagirati na razvod, bez kontrole emocija, dok će starija već znati malo prikriti emocije, ali i tražiti odgovore na zahtjevna pitanja vezana ra rastavu“ (intervju 4),,</p> <p>„Primjećujem da dječaci teže prihvaćaju razvod i teže se nose s njim jer naučeno potiskuju u sebi osjećaje.“ (Intervju 7)</p>

Tablica 2.2. Prikaz kodova vezanih uz drugi istraživački problem – prilagodba pristupa odgojitelja u radu s djecom razdvojenih roditelja

KODOVI (broj sudionica)	ODGOVORI (redni broj intervjua)
<p>PRILAGODBA PRISTUPA U RADU S DJECOM</p> <p>Podrška i više razumijevanja: Sve sudionice navode kako prilagođavaju svoj pristup djeci u krizi radi roditeljskog razvoda te im daju podršku i više razumijevanja</p> <p>Povjerenje između djece i odgojitelja Sve sudionice navode povjerenje između djece i odgojitelja kao ključnog saveznika u kriznoj situaciji</p> <p>Ciljane grupne aktivnosti: oslušivanje potreba te stvaranje ugodnog ozračja u skupini, opuštajuće aktivnosti, igre koje potiču socijalizaciju, slikovnice koje potiču ispoljavanje osjećaja kod djece (3)</p> <p>Prilagođavanje aktivnosti: Izbjegavanje posebnih aktivnosti poput likovnih aktivnosti koje uključuju izradu poklona za roditelje (čestitke, slike, skulpture, kreativni radovi), poneke igre koje uključuju obitelj (7)</p> <p>Individualni pristup: Oslušivanje potreba djeteta (6), tješjenje i preusmjeravanje pažnje djeteta, zanimljivim igrama i ublažavanjem njihove neugode (5), ohrabrujuće poruke (4), tehnike aktivnog slušanja (5), diskrecija odgojitelja (1)</p>	<p>„Često se dešavalo da djeca ispituju dijete rastavljenih roditelja pitanja „zašto tebi ne dolazi mama/tata po tebe u vrtić?“ pa ih je to znalo povrijediti jer se i sami to pitaju. Pokušala sam to razjasniti s djecom tako što sam rekla da tata/mama živi daleko i da zato ne može doći svaki dan.“ (intervju 3)</p> <p>„Više bih radila s njima muzikoterapiju, kreativne aktivnosti, euritmiju, slobodne pokrete, sviranje udaraljka, aktivnosti koje bi ih potakle na izbacivanje, imenovanje osjećaja.“ (intervju 7)</p> <p>„Dječak T čiji su se roditelji razveli je jako počeo plakati na slikovnicu o tati divu koji se naljuti na svoju kćer, burno je reagirao što nikada do tada nije bio slučaj, nisam očekivala reakciju jer još do tada nismo ni znali da se roditelji razvode i da se on boji tate. Takve slikovnice smatram poželjnima jer mogu razotkriti djetetove osjećaje i potaknuti djecu da govore o njima“ (intervju 3)</p> <p>„Dječaku J sam se konkretno više posvetila, više sam s njim individualno radila jer sam primijetila značajne promjene kod njega i počela sam ga žaliti jer je majka dobila zabranu pristupa te morala ići na liječenje. Pratila sam njegovo stanje, nisam ga pretjerano poticala da sudjeluje u dnevnom rasporedu, već sam mu samo predložila da sudjeluje ukoliko želi.“ (intervju 3)</p> <p>„nastojim imenovati njegov osjećaj na način : „aha, smeta ti što mama/tata tako.....“ ili „ljuti te kada...“, „veseli te ako...“, „tužan si kada...“. Na taj način ga pokušam potaknuti da se otvori i priča o onome što ga muči.“ (intervju 4)</p>

Tablica 3. Prikaz kodova vezanih uz treći istraživački problem – osjećaj kompetentnosti odgojitelja i izvori podrške

KODOVI (broj sudionica)	ODGOVORI (redni broj intervjua)
<p>KOMPETENTNOST</p> <p>Sudionice se većinom ne osjećaju kompetentnima (6), ipak svatko svoju (ne)kompetentnost doživljava na različite načine i smatra da uvijek ima prostora za poboljšanje</p> <p>IZVORI PODRŠKE</p> <p>Edukacija: Sve se slažu da bi im uvelike pomogla edukacija, konkretni primjeri iz prakse (9)</p> <p>Pomoć stručnih suradnika: Zaključuju kako im pomaže podrška i konkretni savjeti psihologa i pedagoga koji savjetuju kako prevenirati problem, riješiti ga, suočiti se s njim (9)</p> <p>Podrška kolegica (4)</p> <p>Prijedlozi za poboljšanje:</p> <p>Poticanje mreže suradnje: ogojitelja → stručnih suradnika → djeteta → roditelja, ali i drugih roditelja u skupini (1)</p> <p>Tjedno organiziranje sastanaka odgojitelja na kojemu bi se predstavljali primjeri problema iz skupina i načini na koji su se odgojiteljice nosile s njima te ih rješavale (1)</p>	<p>„Ne osjećam se kompetentnom za rad s djecom jer nemam dovoljno znanja ni iskustva da znam što je ispravno ili nije, a ponekad i to što je ispravno ne mogu napraviti radi svih drugih uvjeta u vrtiću koji nisu idealni, pa tako ne mogu kvalitetno vrijeme posvetiti s takvom djecom.“ (intervju 2)</p> <p>„Osjećam se kompetentnom, ali uvijek ostavljam prostora za poboljšanje. Bilo bi dobro otići na edukaciju na kojoj bi nam se reklo što napraviti, na što obratiti pažnju jer ovo je jedno vrlo zahtjevno područje s puno primjera razvoda i različitih ishoda o kojemu nikada nećemo moći sve znati. Voljela bih pronaći takvu edukaciju.“ (intervju 1)</p> <p>Imam pomoć stručnih suradnika koji su uvijek na raspolaganju, no ne u svakom trenutku. S roditeljima surađujem intenzivno, na svakodnevnoj razini prijenosom informacija, a po potrebi ih pozivam na individualne sastanke i radionice za roditelje. Napravila bih radionicu da i drugi roditelji mogu sudjelovati, ne samo rastavljeni. Da se mogu poznati s problematikom, pomoći djetetu ali i da prenesu svojoj djeci kako se trebaju ponašati prema djetetu rastavljenih roditelja, kako pomoći svom prijatelju, kako živjeti svakodnevno u vrtiću s njegovom patnjom i teškim, izazovnim razdobljem koje prolazi!“ (intervju 7)</p> <p>„Puno mi pomažu stručna usavršavanja, edukacije, vježbe, čitanje stručne literature, vrijeme za razmišljanje. Najviše volim kada zajedno s roditeljima na individualnom sastanku mogu detaljno razraditi problem te pronaći potencijalna rješenja, predložiti promjene koje neće otežavati svakodnevnicu, te s njima uspostaviti dobar suradnički odnos s ciljem dobrobiti za dijete“ (intervju 2)</p>

8. RASPRAVA

Cilj ovog istraživanja bio je uočiti koji su čimbenici prilagodbe djeteta na razdvajanje roditelja sa stajališta odgojitelja.

Odgojiteljice primjećuju da je učestalost razdvajanja roditelja sve veća, pritom navodeći kako je razvod postao suvremeno „rješenje problema“. Sve odgojiteljice su se susrele s barem nekoliko slučajeva razdvajanja roditelja u svojoj karijeri, odnosno s djecom koja prolaze kroz svojevrsnu krizu radi razdvajanja roditelja. Autorice Buljan Flander i Roje Đapić (2020) u svojem radu navode statistički podatak koji nam govori da se u Hrvatskoj rastaje svaki treći brak, a u kućanstvu se prosječno nalazi 1,4 djeteta. Tu se radi samo o civilno sklopljenim brakovima, a podaci o neformalnim brakovima nisu dostupni. Svakako da je po djetetu svejedno je li brak formaliziran ili ne, no rezultati našeg istraživanja poklapaju se s podacima iz literature o sve većem broju razdvajanja roditelja. S obzirom da se odgojiteljice često susreću s time važno je ustanoviti čimbenike uspješne prilagodbe djeteta na razdvajanje roditelja

Prvi problem istraživanja bio je utvrditi na koji način odgojitelji prepoznaju da je dijete u krizi zbog roditeljskog razdvajanja i s kojim se sve poteškoćama djeca susreću. Većina odgojitelja tijekom rada u odgojnoj skupini prepoznaje promjene raspoloženja, najčešće povlačenje u sebe, tugu, ljutnju, manjak strpljenja, kraću koncentraciju, odbijanje dolaska u vrtić, nerazvijenu socijalnu interakciju, impulzivnost, emocionalne teškoće, plač, agresivnost, probleme s prihvaćanjem, poslušnošću, kontriranjem. Neki odgojitelji navode i probleme sa zdravljem (dermatitise), probleme sa snom i ishranom kao načine ispoljavanja krize, a neki navode i favoriziranje jednog roditelja što može upućivati na otuđivanje.

Drugi istraživački problem bio je utvrditi čimbenike prilagodbe djece na razdvajanje roditelja te načine pristupa odgojitelja koji mogu pomoći djeci razdvojenih roditelja. Kao pozitivne čimbenike prilagodbe odgojitelji navode civilizirano razdvajanje bez konflikata te konflikte kao negativne čimbenike prilagodbe djeteta. Također, kao posebno važno izdvajaju iskren pristup i dobre odnose roditelja prema djeci, ali isto tako i iskren pristup prema odgojiteljima i drugim djetnicima razvoda. Skrivanje razvoda od djece kao i od djelatnika vrtića može u znatnoj mjeri otežati prilagodbu djeteta na razdvajanje roditelja. Kao primjer bih navela citat odgojiteljice (prikazan u tablici 2.1.) koja je navela kako su se odgojiteljice oko dva mjeseca borile s ponašajnim problemima i promjenama u ponašanju djeteta kojemu nisu znale uzrok. Odgojiteljica navodi da bi u slučaju poznavanja uzroka djetetovih poteškoća postupilo na

drugačiji način te moguće i prije doprinijele uspješnijoj prilagodbi djeteta na razdvajanje roditelja.

Također, odgojitelji primjećuju kako mlađa djeca reagiraju panično zbog neposjedovanja mehanizama samoregulacije emocija, dok starija djeca često traže odgovore pritom misleći da su sama uzrokovala razvod. Takvi istraživački rezultati se slažu s onima u literaturi gdje Baris i sur. (2001) nalaze kako mlađa djeca (do treće godine života) nemaju razvijene strategije nošenja s problemima pa pokazuju uznemirenost, dezorganiziranost, agresiju... Manjak razumijevanja ne pomaže, već dodatno otežava emocionalno stanje. Starija djeca (predškolske dobi) zbog egocentričnog mišljenja razne događaje atribuiraju sebi pa tako i u istraživanju pronalazimo kako je jedna djevojčica mislila da je kriva za razvod i maminu tugu jer nije pospremila odjeću.

Što se tiče spola, odgojiteljice primjećuju da djevojčice više verbaliziraju svoje osjećaje i više ih ispoljavaju dok ih dječaci više potiskuju. No, na nekolicini primjera odgojiteljica može se vidjeti da su i djevojčice sklone u krizi zbog razdvajanja roditelja povlačiti se u sebe što ukazuje na važnost individualnog pristupa.

Što se tiče pristupa odgojiteljica u radu s djecom razdvojenih roditelja odgojiteljice posebnim ističu pružanje više pažnje i razumijevanja toj djeci. Također, naglasak stavljaju na njegovanje odnosa s djecom kako bi dijete moglo u kriznim situacijama poput razdvajanja roditelja imati povjerenja u odgojitelja. Osim toga, u radu s djecom u osjetljivom periodu odgojiteljice provode ciljane aktivnosti poput opuštajućih aktivnosti, slikovnica za ispoljavanje osjećaja. Većina odgojitelja navodi kako ne bi izbjegavala, već prilagodila vrtičke aktivnosti djeci koja prolaze kroz prilagodbu na roditeljsko razdvajanje, te pritom navode aktivnosti koje uključuju obiteljske likovne aktivnosti crtanja člana obitelji, izradu poklona, skulptura za mamu/tatu, donošenje slika obitelji u vrtić, izradu obiteljskih plakata... Neki odgojitelji navode da ne bi izbjegavali nikakve aktivnosti i argumentiraju to kao zakidanje druge djece. Smatraju da se sve aktivnosti trebaju provoditi, ali uz više nježnosti i razumijevanja. Također misle da se s djetetom treba otvoreno razgovarati o razdvajanju roditelja, te da ukoliko (obiteljske) likovne aktivnosti postoje, dijete može izraditi primjerak za oba roditelja. Ako mu je to prezahtjevno, može odabrati ili mu odgojitelj/prijatelji mogu pomoći u izradi.

Kako postoje individualne razlike u doživljavanju razdvajanja roditelja, odgojiteljice ističu individualan pristup i pri tom korisnim navode oslušivanje potreba djeteta, ohrabrujuće poruke, tehnike aktivnog slušanja.

Treći istraživački problem bio je utvrditi osjećaj kompetentnosti odgojitelja te izvore podrške u radu s djecom razdvojenih roditelja. Većina odgojitelja se ne smatra dovoljno kompetentnima za pristup djetetu koje se susreće s poteškoćama vezanima za razvod roditelja. Svatko svoju (ne)kompetentnost doživljava na različite načine i smatra da uvijek ima prostora za poboljšanje. Kao najveći izvor podrške odgojitelji navode kolege odgojitelje i stručni tim (pedagoge, psihologe) te poticanje mreže suradnje među njima. Odgojiteljice navode kako bi im značile radionice na temu razvoda, bolja suradnja sa stručnim timom, stručna usavršavanja/edukacije na temu djece u krizi usljed razdvajanja roditelja, razmjena iskustava, programi radionica, tjedni sastanci nalik superviziji na kojima odgojitelji iznose vlastita iskustva iz prakse i zajednički pronalaze rješenja. Odgojiteljice smatraju kako bi im osjećaj kompetentnosti povećale bolje komunikacijske vještine, kontinuirano obrazovanje, podrška ravnatelja i stručnih suradnika, partnerski odnosi s više povjerenja s roditeljima. Nužno je nastojati surađivati s roditeljima. Samo partnerstvom roditelja i odgojitelja postižu se rezultati koji idu prema dobrobiti djeteta.

Većina odgojitelja se savjetuje sa stručnim timom oko pomoći djetetu koje se nosi s teškoćama u prilagodbi na razvod, dok poneki navode manjak pomoći stručnog tima, odnosno kod velikih vrtića s više objekata postoje stručni suradnici koji su slabo upućeni u probleme radi povećanog opsega posla i velikog broja djece.

Šest od devet sudionica navode kako nisu imale dobru suradnju s roditeljima, odnosno ako bi ju imale obično je bila s jednim roditeljem, dok s drugim gotovo ne bi niti postojala. S roditeljima obično surađuju putem (individualnih) sastanaka, (kreativnih) radionica. Ovdje je izražena i jasno uočljiva poveznica Bronfenbrennerovog ekološkog modela (2005) s vrtićem, odnosno, dječji vrtić je kao dio mezosustava povezan s mikrosustavom (obitelj, škola, vrtić, zdravstvene usluge, susjedstvo, religijska zajednica, vršnjaci) i egzosustavom (pravne usluge, školsko vijeće, radno mjesto, socijalne usluge, mediji, običaji). U središtu se nalazi dijete radi kojega se sve navedene relacije isprepliću. Dobar primjer i citat odgojiteljice vezan uz Bronfenbrennerovov mezosustav bi bio sljedeći: „podršku djeci dajemo kada ih pohvalimo, kada smo u dobrim odnosima s njegovim roditeljima jer roditelj svjesno ili nesvjesno projicira svoje osjećaje i stavove prema odgojitelju na dijete. Zato nam je važan iskren, partnerski odnos i suradnja odgojitelja i roditelja (intervju 4).

Kod pojedinaca psihičke posljedice zbog razdvajanja roditelja ostaju za cijeli život. Promjene kod djece uočavaju i odgojitelji koji se usmjeravaju prema pozitivnim čimbenicima prilagodbe djeteta na razdvajanje roditelja kako bi dijete na što je adekvatniji način prebrodilo situaciju u

kojoj se našlo. Nužno je usmjeriti rad odgojitelja na rad s djecom i roditeljima kako bi se negativne posljedice svele na sam minimum radi dobrobiti djeteta (Jukić Lušić, 2007).

9. ZAKLJUČAK

Sve prisutniji problem u društvu postaje razvod braka, odnosno razdvajanje roditelja, a posebno ako među njima postoji sukob. Odgojiteljice navode da sva djeca imaju poteškoća u prilagodbi na razdvajanje roditelja, a najčešće ih ispoljavaju kroz osjećaj krivnje, razdražljivost, regresivna ponašanja, probleme s poslušnošću, povlačenjem u sebe, tantrume, poremećaje hranjenja, ali i kožne probleme poput dermatitisa. Ponekad djeca favoriziraju jednog roditelja. Kao pozitivne čimbenike prilagodbe djeteta na razdvajanje roditelja odgojitelji navode civilizirani razvod bez konflikata, kvalitetan odnos između roditelja i djece te iskreni odnos između roditelja i odgojitelja tj. suradnju koja u najboljem interesu djeteta. Vrlo važno je pristupiti djetetu na adekvatan način, odnosno u najboljem interesu djeteta, pritom pazeći na njegove razvojne kapacitete te se fokusirati na njegovu dobrobit, osiguravajući mu pritom najbolje uvjete za socio-emocionalni razvoj. Stoga odgojitelji u svom radu s djecom razdvojenih roditelja najvažnijim smatraju pružanje više pažnje i razumijevanja, njegovanje povjerenja između odgojitelja i djeteta, ciljane aktivnosti poput slikovnica za ispoljavanje osjećaja ili opuštajućih aktivnosti te prilagodbu aktivnosti koje uključuju obitelj poput izrade čestitki za dan očeva ili majki. S obzirom na to da djeca različito doživljavaju i ispoljavaju krizu zbog razdvajanja roditelja odgojiteljice ističu važnost individualnog pristupa.

Vrlo je važno podizati svijest o osjećajima djece koja prolaze kroz razvod te o osobama koje rade u sustavu zaštite djece i obitelji. Emocionalne rane najbolje zacjeljuju uz brigu i podršku bliskih osoba. Većina sudionika intervjua nije primjetila konkretne znakove otuđivanja u svojem radu. Odgojiteljice navode kako kod djece primjećuju „favoriziranje jednog roditelja“ ili „opredjeljenje za jednu stranu. Vrlo je važno da s tim pojavama budu upoznate kako bi pravovremeno mogle prepoznati i biti dionikom prevencije otuđivanja djeteta od drugog roditelja. Djeca imaju pravo voljeti oba roditelja, i ne osjećati se krivim pred jednim jer vole onog drugog. Imaju pravo na to da svi koji odlučuju o njihovoj sudbini čine to nesebično i s dužnim poštovanjem, misleći prvo o dječjim, pa tek onda o svojim interesima (Buljan Flander i Zarevski, 2010).

Kao izvore kompetentnosti u radu s djecom razdvojenih roditelja odgojitelji najčešće navode pomoć stručnih suradnika, podršku kolega i edukacije, a razvoju osjećaja kompetentnosti dodatno bi pridonijelo poticanje mreže suradnje: odgojitelja, stručnih suradnika, djeteta,

roditelja, ali i drugih roditelja u skupini kako bi bio ostvaren najbolji interes djeteta. Rezultati istraživanja su u skladu s Bronfenbrennerovim modelom okoline i ukazuju na to da je osim kvalitetnog odnosa između roditelja i djece na razini mikrosustava za dobru prilagodbu djeteta na razdvajanje roditelja važan i kvalitetatan odnos između roditelja i djelatnika vrtića na razini mezosustava.

10. POPIS LITERATURE

- Ainsworth, M. D. S. (1979). Infant – Mother Attachment. *American Psychologist*, 34(10), 932–937. doi:10.1037/0003-066X.34.10.932
- Allison, P. D. i Furstenberg, F. F. (1989). How marital dissolution affects children: Variations by age and sex. *Developmental Psychology*, 25(4), 540–549. doi:10.1037/0012-1649.25.4.540
- Amato, P. R. i Gilbreth, J. G. (1999). Nonresident fathers and children's well-being: A meta-analysis. *Journal of Marriage and the Family*, 61(3), 557–573. doi:10.2307/353560
- Aračić, P. (2015). Djeca iz rastavljenih brakova i obitelji: njihova opterećenja i njihovi brakovi i obitelji. *Crkva u Svijetu* 50(2), 237-251.
- Austin, W. G., Bow, J. N., Knoll, A. i Ellens, R. (2016). Relocation issues in child custody evaluations: A survey of professionals. *Family Court Review*, 54(3), 477-486.
- Baris, M. A., Coates, C. A., Duvall, B. B., Garrity, C. B., Johnson, E. T. i LaCrosse, E. R. (2001). *Working with high-conflict families of divorce: A guide for professionals*. Northvale, NJ: Jason Aronson
- Baker, A. J. L. (2018). Reliability and validity of the four-factor model of parental alienation. *Journal of Family Therapy* 0(1-2). doi:10.1111/1467-6427.12253
- Baker, A. J., i Ben-Ami, N. (2011). To turn a child against a parent is to turn a child against himself: The direct and indirect effects of exposure to parental alienation strategies on self-esteem and well-being. *Journal of Divorce & Remarriage*, 52(7), 472–489. doi:10.1080/10502556.2011.609424
- Berk, L. E. (2008). *Psihologija cjeloživotnog razvoja*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Bernet, W. i Baker A. J. (2013). Parental alienation, DSM-5, and ICD-11: response to critics. *The journal of the American Academy of Psychiatry and the Law*, 41(1), 98-104.
- Bettelheim, B. (1987). *A Good Enough Parent: A Book on Child-Rearing*. New York: Knopf
- Bowlby, J. (1969). *Attachment and Loss, Vol. 1: Attachment*. Attachment and Loss. New York: Basic Books.
- Brajša, P., Brajša-Žganec, A. i Slunjski, E. (1999). *Tajna uspješnog roditelja i odgojitelja*. Pula: C.A.S.H.
- Brim, O. G., Jr. (1966). Socialization through the life cycle. U O. G. Brim, Jr., i S. Wheeler, *Socialization after childhood: Two essays* (str. 1-49). New York: Wiley

- Bronfenbrenner, U. i Morris, P. A. (1998). The ecology of developmental processes. U W. Damon i R. M. Lerner (ur.), *Handbook of child psychology: Theoretical models of human development* (str. 993–1028). John Wiley & Sons Inc.
- Bronfenbrenner, U. (2005). Growing chaos in the lives of children, youth, and families: How can we turn it around? U U. Bronfenbrenner (ur.), *Making human beings human: 21 Bio-ecological perspectives on human development* (str. 185–197). Thousand Oaks: Sage
- Bujišić, G. (2005). *Dijete i kriza. Priručnik za odgojatelje, učitelje i roditelje*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga
- Buljan Flander, G. (2010). Lažne optužbe za zlostavljanje djece tijekom razvoda roditelja. U D. Osmak Franjić (ur.), *Djeca i konfliktne razvodi – Zbornik priopćenja s Godišnje konferencije Mreže pravobranitelja za djecu Jugoistočne Europe i stručnih rasprava Pravobranitelja za djecu RH*, str. 94-103. Zagreb: Pravobranitelj za djecu
- Buljan Flander, G., Jelić Tuščić, S. i Matešković, D. (2014). *Visokokonfliktne razvodi: djeca u središtu sukoba*. U: A. Brajša-Žganec, J. Lopižić i Z. Penezić (ur.), *Psihološki aspekti suvremene obitelji, braka i partnerstva*, str. 375-394. Zagreb: Naklada Slap i Hrvatsko psihološko društvo
- Buljan Flander, G. i Karlović, A. (2004). *Odgajam li dobro svoje svoje dijete?* Zagreb: Marko usluge
- Buljan Flander, G. i Roje Đapić, M. (2020). *Dijete u središtu (sukoba)*. Zagreb: Geromar
- Buljan Flander, G., Štimac, D. i Ćorić-Špoljar, R. (2013). Podrška obitelji i prijatelja kao čimbenik prilagodbe djeteta na razvod roditelja. *Klinička Psihologija*, 6(1-2), 63–77
- Buljan Flander, G. i Zarevski, P. (2010). *Moji se roditelji razvode*. Zagreb: Marko usluge
- Casas, F. (2011). Subjective social indicators and child and adolescent well-being. *Child Indicators Research*, 4, 555-575. doi:12187-010-9093-z
- Cummings, E. M. i Watson O'Reilly, A. (1997). Fathers in family context: Effects of marital quality on child adjustment. U M. E. Lamb (Ur.), *The role of the father in child development* (str. 49–65). John Wiley & Sons Inc
- Čudina-Obradović, M., Obradović, J. (2006). *Psihologija braka i obitelji*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga
- Duran, M. (2003). *Dijete i igra*. Jastrebarsko: Naklada slap
- Dijagnostički i statistički priručnik za duševne poremećaje: DSM-5 (2014). Urednici hrvatskog izdanja Jukić, V., Arbanas, G. Jastrebarsko: Naklada Slap

- El-Sheikh, M. E., Cummings, M., Kouros, C. D., Elmore-Staton, L. i Buckhalt, J. (2008). Marital psychological and physical aggression and children's mental and physical health: Direct, mediated and moderated effects. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 76(1), 138–148.
- Eret, L. (2011). Odgoj i manipulacija: razmatranje kroz razvojnu teoriju ekoloških sustava. *Metodički ogledi*, 19(1), 143-161.
- Eyo, U. E. (2018). Divorce: Causes and effects on children. *Asian Journal of Humanities and Social Studies* 6(5), 172-177.
- Fidler, B. J. i Bala, N. (2010). Children resisting postseparation contact with a parent: concepts, controversies, and conundrums. *Family Court Review*, 48(1), 10–47.
- Fiese, B. H., Tomcho, T. J., Douglas, M., Josephs, K., Poltrock, S. i Baker, T. (2002). A review of 50 years of research on naturally occurring family routines and rituals: Cause for celebration? *Journal of Family Psychology*, 16(4), 381–390.
- Gerard, J. M., Krishnakumar, A. i Buehler, C. (2006). Marital Conflict, Parent-Child Relations, and Youth Maladjustment: A Longitudinal Investigation of Spillover Effects. *Journal of Family Issues*, 27(7), 951–975.
- Haimovitz, K. i Dweck, C. S. (2016). What predicts children's fixed and growth intelligence mind-sets? Not their parents' views of intelligence but their parents' views of failure. *Psychological Science*, 27(6), 859-869.
- Hanson, T. L. (1999). Does parental conflict explain why divorce is negatively associated with child welfare? *Social Forces*, 77, 1283-1286.
- Herbert, M. (1996). *Separation and divorce: helping children cope*. Leicester: British Psychological Society
- Jukić Lušić, I. (2007). Osnaživanje djece u pozitivnim vrijednostima. *Dijete, vrtić, obitelj (časopis) broj 50*.
- Juul, J. (1995). *Razgovori s obiteljima*. Zagreb: NIP Alinea.
- Katz, L. G. i McClellan, D. E. (1997). *Poticanje razvoja dječje socijalne kompetencije*, Zagreb: Educa
- Kihak, K. (2013). *Uloga socio-emocionalne veze između majke i djeteta u govorno-jezičnom razvoju*. Zagreb: Filozofski fakultet, Odsjek za pedagogiju
- Lieberman, D. M., Eisenberger, N., Crockett, M. J., Tom, S., M., Pfeifer, J. H. i Way, B. M., (2007). Putting feelings into words: affect labeling disrupts amygdala activity in response

- to affective stimuli. *Psychological Science* 18(5), 421-8. doi:10.1111/j.1467-9280.2007.01916.x.
- Laklija, M., Pećnik i N. Sarić, R. (2005). *Zaštita najboljeg interesa djeteta u postupku razvoda braka roditelja*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu
- Ljubetić, M. (2007). *Biti kompetentan roditelj*. Zagreb: Mali profesor
- Maleš, D. (2012) Obitelj i obiteljski odgoj u suvremenim uvjetima. *Dijete, vrtić, obitelj*, 18(67), 13-15.
- Martin, C. A. i Colbert, K. K. (1997). *Parenting: A life span perspective*. NY: McGraw-Hill
- Miliša, Z. (2014) Šok današnjice. Osijek: Filozofski fakultet
- Milanović, M. (2014). *Pomozimo im rasti*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga
- Murdock, G. P. (1949). *Social structure*. Macmillan
- Payne Bryson, T. i Siegel, D. J. (2017). *Disciplina bez drame: Integrirani pristup za smirivanje kaosa i poticanje razvoja dječjeg uma*. Zagreb: Planetopija
- Quilgars, D., Searle, B. A. i Keung, A. (2005). Mental Health and Well-being. U J. Bradshaw, i E. Mayhew (ur.), *The Well-being of Children in the UK* (Drugo izdanje., str. 134-160). Save the Children UK
- Rakić, B. (1983). *Ko sam ja – susret sa sobom*. Gornji Milanovac: Dječje novine
- Roje Đapić, M., Buljan Flander, G. i Galić, R. (2020). Razdvajanje roditelja i otuđenje: izgubljeni u prijevodu, operacionalizacija stručne i znanstvene terminologije. *Kriminologija i socijalna integracija*, 28(1), 133-141.
- Smerić Pecigoš, M. (2007). *Obitelj nakon razvoda*. Zagreb: Modus – Centar za djecu, mlade i obitelj
- Spangler, G. i Zimmermann, P. (2014). Emotional and adrenocortical regulation in early adolescence: Prediction by attachment security and disorganization in infancy. *International Journal of Behavioral Development*, 38(2), 142–154. doi:10.1177/0165025414520808
- Ukoma, A. N. (2010). Widowhood in a matrilineal society: A case study of the Igbo of South Eastern Nigeria. *African Journal of Religion, Culture and Society*, 2(2), 96-102.
- Ukpong, E. A. (2014). *Marriage and the Family among the Akwa Ibom People: Anthropological Perspectives*. Uyo: Impact Impression Enterprise
- Vasta, R., Haith, M. M. i Miller, S. A. (2005). *Dječja psihologija*. Jastrebarsko: Naklada Slap

- Wolcott, I. i Hughes, J. (1999). *Towards understanding the reasons for divorce*. Melbourne: Australian Institute of Family Studies
- Warshak, R. A. (2010). Family bridges: Using insights from social science to reconnect parents and alienated children. *Family Court Review*, 48(1), 48–80. doi:10.1111/j.1744-1617.2009.01288.x
- Warshak, R. A. (2008). *Otrov razvoda: zaštita veze između roditelja i djeteta od osvetoljubivog bivšeg partnera*. Zagreb: Algoritam
- Zaninović, S. (1975). Brak i obitelj u kršćanskom shvaćanju. *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, 30(4), 332-354.
- Zill, N., Morrison, D. R., i Coiro, M. J. (1993). Long-term effects of parental divorce on parent-child relationships, adjustment, and achievement in young adulthood. *Journal of Family Psychology*, 7(1), 91-103.

11. PRILOG

Predložak za zapis odgovora odgojitelja:

*Sudjelovanje u intervjuu je anonimno, no potrebno je zabilježiti sljedeće informacije: vrsta odgojne skupine koju odgojitelj vodi (npr. mješovita skupina djece od 3 do 6 godina; jaslice za djecu od 1 do 2 godine; predškolska skupina...), broj odgojnih skupina u dječjem vrtiću, stručni suradnici u vrtiću (pedagog, psiholog, logoped...), grad ili mjesto u kojem se dječji vrtić nalazi i godine staža na radnom mjestu odgojitelja (tablica) .

Odgojitelj:	(ime, inicijali ili anonimno)
Vrsta odgojne skupine:	
Mjesto:	
Veličina vrtića:	
Stručni suradnici u vrtiću:	
Godine staža:	(pripravnik, do 5 godina, 5-10 godina, 10-20 godina, više od 20 godina)
Datum:	

Pitanja:

1. Prema Vašem iskustvu, koliko se često dogodi da je neko od djece u Vašoj grupi u krizi zbog razvoda roditelja?
2. Na koji način prepoznate da je dijete u krizi zbog roditeljskog razvoda? Koje su najčešće poteškoće u ponašanju djece čiji se roditelji razvode? Koliko traje prilagodba djeteta na razvod? Primjećujete li neke razlike u prilagodbi na razvod s obzirom na spol i/ili dob djeteta?
3. Na koji način prilagođavate svoj pristup djeci koja imaju poteškoća u prilagodbi na roditeljski razvod? Kako im možete dati podršku? Koje vrste vrtićkih aktivnosti biste izbjegavali s djetetom rastavljenih roditelja, a koje biste provodili? Imate li u tome pomoć stručnih suradnika? Kako surađujete s roditeljima? U kojim slučajevima u procesu razvoda obitelj može biti rizični čimbenik za djetetu prilagodnu na razvod?

4. Možete li izdvojiti jedno dijete s kojim sada radite ili ste nedavno radili, a koje je suočeno s poteškoćama u prilagodbi na razvod? S kakvim se teškoćama on/ona suočava? Kako ste saznali za te teškoće? Na koji način ste Vi prilagodili svoj pristup tom djetetu? Jeste li uveli neke promjene u grupne aktivnosti u odgojnoj skupini kako biste olakšali prilagodbu tom djetetu? Kakva je bila suradnja s roditeljima? Jeste li imali pomoć stručnih suradnika u vrtiću ? Koliko ste zadovoljni postignutim?
5. Koliko se Vi kao odgojitelj/ica osjećate kompetentnim/om za rad s djecom u krizi zbog roditeljskog razvoda? S čim ste zadovoljni, a što Vam je teško? Što Vam najviše pomaže da se nosite s tim izazovom? Što bi Vam još moglo pomoći kad bi Vam bilo dostupno? Prema Vašem iskustvu, koje su najvažnije osobine odgojitelja za rad s djecom u krizi uslijed razvoda roditelja?
6. Želite li Vi još nešto dodati, što Vam se čini važno, a što nismo obuhvatili ovim pitanjima?

Izjava o izvornosti završnog rada

Izjavljujem da je moj diplomski rad izvorni rezultat mojeg rada te da se u izradi istog nisam koristio drugim izvorima osim onih koji su u njemu navedeni.

vlastoručni potpis studenta)